

Zelforganisatie in het landelijke gebied

Signalen uit de praktijk

Liesje Floor en Irini Salverda

**Zelforganisatie in
het landelijke gebied**
Signalen uit de praktijk

Liesje Floor
Irina Salverda

Wageningen Universiteit en Research Centrum
Wageningen, 2006

Zelforganisatie in het landelijk gebied

Signalen uit de praktijk

Liesje Floor en Irini Salverda

Wageningen Universiteit en Researchcentrum

maart 2006

ISBN: 90-8585-049-5

fotografie: Tineke Bakker, Jo van Balkom, Henk Bodewitz, Tiemen de Boer,
Joep Hermans, Liesje Floor en Harm Piek

foto omslag: initiatiefnemers van de Stichting Noabers van Zudert hooien
handmatig hun land in het Overijsselse waterstreekdorp Dwarsgracht

opmaak: Luc Dinnissen (studio DS)

Inhoudsopgave

Voorwoord	5
1 Inleiding	7
1.1 Aanleiding en doelstelling	7
1.2 Ontwikkelingen die zelforganisatie in het landelijke gebied stimuleren	8
1.3 Stagnatie door beleid en regelgeving	9
1.4 Onderzoeksaanpak	11
1.5 Leeswijzer	15
2 Signalen uit de praktijk: tien initiatieven van zelforganisatie	17
Ko-alitie	17
Plaatselijk belang Broekland	21
Blaaswind BV	25
Stichting IJsselhoeven	29
Stichting Brokkenbroek	33
Villa Futura	37
Coöperatie Carnola	41
Stichting Noabers van Zudert	45
Stichting boeren met uitzicht	49
Boeren volgens de Pergola methode	53
3 Conclusies	57
3.1 Drijfveren	57
3.2 Motieven voor samenwerking	58
3.3 Het proces	59
3.4 Samenwerkingsvorm	60
3.5 Relaties met overheden en andere instituties	61
3.6 Knelpunten door houding van overheden	63
4 Samenvatting en discussie	65
4.1 Samenvatting van de bevindingen	65
4.2 Discussie	66
Literatuurlijst	71
Bijlagen	73
I Geïnterviewde sleutelfiguren	73
II Geïnterviewde initiatieven	75
III Overige initiatieven kort omschreven	76

Voorwoord

Minder sturen, minder regels en meer initiatief laten aan de samenleving, zo luidt het credo van de overheid vandaag de dag. Onder het motto ‘zorgen dat, in plaats van zorgen voor’ worden verantwoordelijkheden meer en meer gelegd in de samenleving. Als reactie op de terugtrekkende overheid nemen individuen of kleine groepen mensen zelf het initiatief om invloed uit te oefenen op de inrichting van de samenleving. Burgers organiseren zichzelf op allerlei formele en minder formele manieren ten einde dingen voor elkaar te krijgen en vormen daarmee een steeds belangrijker actor in het maatschappelijke krachtenveld.

Globalisering, hervormingen in het Europese landbouwbeleid, verstedelijking en veranderende behoeften van consumenten maken dat het platteland aan grote veranderingen onderhevig is. Het gebruik van het landelijke gebied behoort intussen niet meer alleen tot het domein van de boeren. Het platteland barst intussen van allerlei claims die met elkaar moeten worden verzoend. Er moet meer natuur komen, er moet recreatief van alles te beleven zijn, men wil meer en plezieriger wonen, de bedrijfsterreinen dijen uit, het karakteristieke landschap moeten we bewaren en agrariërs moeten er hun brood verdienen. Kortom, niet alleen vanwege bestuurlijke vernieuwingen, ook maatschappelijke ontwikkelingen nodigen burgers in het landelijke gebied uit om te ondernemen.

De studie waar dit rapport verslag van uitbrengt betreft een verkenning van initiatieven tot zelforganisatie in het landelijke gebied. De studie laat zien dat er inderdaad veel beweging is op het platteland. Het gaat dan om initiatieven waarbij particulieren zich organiseren rondom een gedeeld probleem, belang of ideaal en samenwerken om kansen optimaal te kunnen benutten. De onderzoekers zijn zeer uiteenlopende activiteiten op het spoor gekomen, variërend van tien melkveehouders die zich willen verenigen tot één onderneming om daarmee hun toekomst veilig te stellen, tot een organisatie die op eigen wijze wil zorgen voor goede landelijke woonvoorzieningen, inclusief zorg, voor de oude dag. Creativiteit viert hoogtij op het platteland, getuige ook de meest fantastische namen die mensen hebben bedacht voor hun initiatief.

Ondanks een nadrukkelijk streven naar autonomie hebben de meeste initiatieven banden met bestaande structuren en instituties, inclusief de overheid. Dit komt voort uit een grote behoefte aan erkenning en goedkeuring, maar ook aan ondersteuning in de vorm van geld, kennis en deskundigheid.

Voor de overheid is het van groot belang om goed zicht te houden op wat er in het landelijke gebied gaande is. De uitdaging is om op een constructieve manier te balanceren tussen betrokkenheid en distantie. Enerzijds moeten initiatieven worden ondersteund, zeker wanneer zij tegemoetkomen aan kwesties van algemeen belang zoals de zorg voor natuur en landschap of het leefbaar houden van kleine dorpskernen. Anderzijds moeten zij niet gehinderd worden door allerlei barrières in het proces van idee tot uitvoering. Teveel bemoeienis slaat initiatief en creativiteit lam, te

weinig betrokkenheid kan er toe leiden dat mensen zich terugtrekken in zogenoemde 'closed communities' en daarmee niet alleen met de rug naar de overheid, maar ook met de rug naar de rest van de samenleving komen te staan.

De studie maakt deel uit van het Wageningse onderzoeksprogramma Boundaries of Space waarbinnen mogelijkheden worden geëxploreerd om inrichtingsprocessen te construeren vanuit de samenleving zelf, om daarmee een bijdrage te leveren aan een noodzakelijke modernisering van het ruimtelijke ordeningsbeleid. Als trekkers van dit programma willen we de onderzoekers Liesje Floor en Irini Salverda bedanken voor hun inzet, betrokkenheid en enthousiasme. Tevens willen we alle initiatiefnemers bedanken voor hun medewerking. Zij waren onmisbaar bij de totstandkoming van dit onderzoek.

Noelle Aarts
Roel During
Projectleiders 'Boundaries of Space'

Wageningen, maart 2006

I Inleiding

1.1 Aanleiding en doelstelling

Op 4 mei 2005 is het Lunters Landfonds opgericht. Dit initiatief betreft een samenwerking tussen burgers en boeren in het buitengebied van Lunteren. De burgers dragen financieel bij aan het fonds, waarmee landbouwgronden rond Lunteren worden aangekocht die vervolgens te pacht worden aangeboden aan Lunterse agrariërs. Dat gebeurt onder voorwaarden. De pachtprijs is bijvoorbeeld lager naarmate de agrariër meer doet aan het beheer en de verbetering van het landschap. Het fonds bestaat geheel uit privaat geld en geeft daarmee de betrokken burgers een instrument in handen om invloed uit te oefenen op de inrichting en het beheer van het buitengebied. Het fonds is bedoeld om het open agrarische karakter van het gebied rond Lunteren te beschermen tegen de druk van verstedelijking en industriële ontwikkelingen. Boeren en burgers van Lunteren hebben los van elkaar weinig invloed hierop. Maar mét elkaar, door de grond samen in beheer te nemen, kunnen ze voor een groot deel de toekomst van dit buitengebied bepalen. *'Het is een win-win-situatie. Agrariërs kunnen hun grond financieren en burgers houden het groen in de achtertuin van hun dorp'* (Barneveldse Krant, 19 november 2004). Zo legt Irene van der Marel - één van de deelnemers - in een notendop uit wat de kracht van het Lunters Landfonds is. Wat er aan zou kunnen worden toegevoegd, is dat ook de overheid er baat bij heeft als burgers zelf zorgdragen voor het karakteristieke landschap, aangezien de overheid er dan zelf geen geld in hoeft te steken.

Uit een gesprek met een van de initiatiefnemers, Henk Kieft, blijkt dat de Lunterse boeren en burgers er weinig vertrouwen in hadden dat het landschap zou worden behouden, als ze de institutionele wegen zouden bewandelen. De overheid geeft volgens Henk Kieft bijvoorbeeld alleen maar financiële steun aan projecten die precies binnen het overheidsbeleid passen. Daarom vonden ze dat ze het zelf maar moesten organiseren. Het initiatief wil overigens wel een gedegen gesprekspartner zijn en in samenspraak met de overheid verantwoordelijkheid op zich nemen.

Het Lunters Landfonds is een interessant voorbeeld van zelforganisatie in het landelijke gebied en roept veel vragen op. Zijn er nog meer van dergelijke particuliere initiatieven? Wie zijn de mensen die op deze manier hun stempel drukken op toekomst van het landelijke gebied? Hoe gaan ze te werk? Wat drijft hen hiertoe? Waar lopen ze tegenaan? Zijn dergelijke initiatieven van zelforganisatie een reactie op de overheid die meer verantwoordelijkheid en initiatief verwacht van burgers? Dagen deze initiatieven de overheid uit om daadwerkelijk haar verantwoordelijkheid te delen en ruimte te geven aan particulier initiatief? Slaan we een nieuwe weg in waarbij burgers en boeren gaan samenwerken en zelf beslissen hoe het er in hun gebied aan toegaat?

Allemaal interessante vragen waarvan we in deze verkenning maar een deel kunnen

behandelen. We richten ons hoofdzakelijk op de vraag wat zelforganisatie in het landelijke gebied inhoudt. Ons doel is initiatieven van zelforganisatie op het spoor te komen en deze beter te leren begrijpen. Daartoe willen we bijvoorbeeld weten hoe initiatieven tot stand komen, wat de drijfveren zijn, hoe betrokkenen zich organiseren, tegen welke problemen zij aanlopen, hoe initiatieven zich positioneren ten opzichte van overheden en andere instituties en welke wensen mensen eventueel hebben ten aanzien van ondersteuning en het overheidsbeleid. Door meer begrip van zelforganisatie, kunnen overheden eerder en beter ruimte geven aan initiatieven van zelforganisatie. En kunnen overheden misschien ook op andere manieren dan de gebruikelijke institutionele wegen, deze initiatieven ondersteunen.

1.2 Ontwikkelingen die zelforganisatie in het landelijke gebied stimuleren

Een snelle scan leidt tot de indruk dat er tegenwoordig steeds meer initiatieven van zelforganisatie in het landelijke gebied te bespeuren zijn. Op zich is zelforganisatie niets nieuws, mensen hebben zich altijd al georganiseerd rondom een gedeeld belang of een bepaald thema zonder dat dat onmiddellijk onderdeel uitmaakte van bestaande instituties. Maar met het opkomen van de verzorgingsstaat in de vorige eeuw is het initiatief en de verantwoordelijkheid voor het inrichten van de samenleving grotendeels bij de overheid terechtgekomen. Nu de rijksoverheid zich op veel terreinen terugtrekt en zich beperkt tot het sturen op hoofdlijnen, ontstaat meer ruimte voor initiatieven door betrokkenen op lokaal niveau (ruimte krijgen). Ook lijkt het erop dat door onvrede met het optreden van de overheid mensen zelf het heft in handen nemen (ruimte nemen). En gezien de grote veranderingen op het platteland zijn daar ook mogelijkheden en kansen voor.

Later in dit hoofdstuk gaan we in op wat we onder zelforganisatie verstaan. In deze verkenning nemen we aan dat we - gezien (1) de huidige veranderingen in de bestuurlijke en maatschappelijke verhoudingen, (2) de onvrede met de overheid en (3) het transitieproces dat zich in het landelijke gebied voltrekt - meer initiatieven van zelforganisatie in het landelijke gebied kunnen verwachten. Op de drie genoemde ontwikkelingen gaan we nu kort in.

Veranderingen in bestuurlijke en maatschappelijke verhoudingen

Voorals sinds het optreden van Pim Fortuyn - die onder meer de arrogantie en bureaucratie van de overheid aan de kaak stelde - zijn de verhoudingen tussen burgers en overheden sterk aan het veranderen. Het Thorbecke systeem begint te wringen en er wordt gezocht naar nieuwe manieren om de mondige samenleving te besturen. Het credo van de rijksoverheid is tegenwoordig minder sturen, minder regels en meer overlaten aan de markt, lagere overheden en mensen zelf. In de Nota Ruimte van 2004 bijvoorbeeld wordt de nieuwe rol van de rijksoverheid omschre-

ven als 'zorgen dat, in plaats van zorgen voor'. Ook provinciale en gemeentelijke overheden willen meer ruimte geven aan particulier initiatief.

Als reactie op de terugtrekkende overheid nemen individuen of kleine groepen mensen zelf het initiatief om actief invloed uit te oefenen op de inrichting van de samenleving. Burgers zijn daarmee een steeds belangrijkere actor in het maatschappelijke krachtenveld. Door de liberalisering van het ruimtelijke beleid bepalen particuliere initiatieven steeds meer de inrichting en ontwikkeling van het landelijke gebied. Dergelijke initiatieven komen voort uit maatschappelijke betrokkenheid en/of uit persoonlijk belang.

Onvrede met de overheid en andere instituties

Ondanks de genoemde bestuurlijke vernieuwingen is er veel wantrouwen bij boeren en burgers of de overgeorganiseerde overheid antwoorden heeft op de ontwikkelingen in het landelijke gebied. Veel mensen zien de overheid en andere grote instituties als een te logge, uniforme en stroperige organisatie. Doordat mensen geen vertrouwen in deze instituties hebben, nemen zij het heft in eigen handen en organiseren ze zelf wat de instituties volgens hen laten liggen. Een voorbeeld op een ander terrein dan plattelandsvernieuwing is particuliere ontwikkelingshulp in ontwikkelingslanden. Er zijn steeds meer initiatieven van kleine clubjes mensen (vaak vrienden) die zelf op maat gesneden hulp gaan bieden, omdat ze geen vertrouwen hebben in de grote logge hulporganisaties die niet voldoende (kunnen) inspelen op de lokale behoeften in een gebied (NRC Handelsblad, 5 november 2005).

Nieuwe economische dragers en gebruikers

Onder meer door globalisering, hervormingen in het Europese landbouwbeleid, verstedelijking en veranderende behoeften van consumenten in brede zin, is het platteland aan grote veranderingen onderhevig. De landbouw intensificeert en verbreedt, maar boet ook in aan (ruimtelijke) dominantie. Het gebruik van het landelijke gebied behoort niet meer alleen tot het domein van de boeren. Ook andere gebruikers claimen de buitenruimte voor natuur, recreatie, wonen, bedrijvigheid en infrastructurele werken. Tegelijkertijd is het voor boeren steeds moeilijker om voldoende inkomen te halen uit hun bedrijfsvoering. Agrariërs zijn daarom op zoek naar mogelijkheden voor nieuwe economische impulsen voor hun bedrijfsvoering. En ook andere partijen zijn bezig met nieuwe economische en/of maatschappelijke kansen in het landelijke gebied. Deze veranderingen bieden mogelijkheden voor initiatieven van zelforganisatie.

1.3 Stagnatie door beleid en regelgeving

Hoewel de liberalisering van het overheidsbeleid zelforganisatie stimuleert, zijn er ook geluiden dat veel van deze initiatieven belemmeringen ervaren als gevolg van overheidsbeleid, regelgeving, procedures van overheidsinstanties en andere subsi-

diegevers etc. Daardoor komt het werkelijk ruimte geven aan particulier initiatief in de praktijk nog moeizaam van de grond, wat veel frustratie oplevert. Zo signaleren Engbersen e.a. (2005) dat:

‘(...) veel innovaties in de praktijk struikelen over complexiteit in regelgeving of over een gebrek aan bestuurlijke ruimte bij lokale overheden. Zo bestaat er een keur aan voorschriften die gemengd gebruik van voorzieningen in de weg staat, zijn functieveranderingen vaak in strijd met bestemmingsplannen, zijn nieuwe bestemmingen voor het buitengebied uiterst moeizaam planbaar en zijn er veel beperkende randvoorwaarden voor het stapelen van budgetten.’

Een tijdelijk overleg van experts om praktische oplossingen te verzinnen tegen de stroperigheid en bureaucratie van de overheid - het zogenaamde ‘Veereberaad’, stelt in een open brief in NRC Handelsblad (7 oktober 2005) dat Nederland gebukt gaat onder de goedbedoelde bureaucratie en dat daardoor economische kansen worden gemist en mensen gedemotiveerd raken. Volgens deze groep is de overheid een deel van het probleem en niet een deel van de oplossing. Het Veereberaad formuleert een aantal oorzaken voor de stagnerende werking van de overheid voor initiatieven van particulieren om economische en maatschappelijke kansen te benutten. Een van de redenen die belangrijk is om hier te noemen, is het onvoldoende mee veranderen van de overheid met de bestuurlijke veranderingen en nieuwe tijdsgeslacht. ‘Hoewel moderne ideeën over dienstverlening op veel plekken binnen de overheid best geland zijn, blijkt in de toepassing ervan het oude denken te domineren.’

Het lijkt erop dat de overheid bang is om de ‘lead’ los te laten en meer over te laten aan particulieren. Wellicht doordat er onvoldoende vertrouwen is in de intenties, daadkracht en het verantwoordelijkingsgevoel van mensen. Dit doet denken aan een tweeslachtige overheid die wel meer ruimte wil geven maar tegelijkertijd ook wil blijven controleren/sturen (zie ook Kersten, 2005). Drempels worden opgeworpen doordat de overheid niet helemaal mee verandert waar het beleid, attitude en organisatie betreft: het één willen en het andere doen.

Dit kan leiden tot situaties waarin initiatieven van zelforganisatie geconfronteerd worden met beperkingen door vigerend beleid (bestemmingsplan of streekplan) en regelgeving. Of dat bij het zoeken naar financiering, initiatieven van zelforganisatie te maken krijgen met complexe en voorwaarden stellende subsidieregelingen die zeer tijdrovend zijn.

Op zichzelf is het stellen van voorwaarden aan subsidieverlening niet verkeerd. Het kan mensen richting en zekerheid bieden en bijdragen aan de kwaliteit van het initiatief. Maar in andere gevallen wordt een initiatief in een keurslijf gepropt, waardoor veel van de eigenheid, kracht, kwaliteit en energie van het initiatief verdwijnt. Mensen moeten hun idee dan vertalen naar de criteria waaraan een project volgens de regeling moet voldoen. Veel regelingen stellen bijvoorbeeld innovatie als voorwaarde om voor subsidie in aanmerking te komen. Maar wat is innovatie? Als het subsidiabel is? Andere obstakels uit ‘subsidieland’ die uit onderzoek van Aarts e.a. (2004) naar voren komen zijn: veel papierwerk, onduidelijke criteria voor toekenning, onvoldedige financiering en het op voorhand moeten formuleren van het resultaat.

1.4 Onderzoeksaanpak

Focus en doel van de verkenning

Een aanname van deze verkenning is dat door de veranderingen in de bestuurlijke en maatschappelijke verhoudingen, de onvrede met de overheid en de transitie van het landelijke gebied, boeren en burgers vaker het initiatief nemen om zichzelf te organiseren teneinde nieuwe economische en maatschappelijke kansen te benutten. Dit kunnen individuele initiatieven zijn, maar ook initiatieven waarbij mensen elkaar opzoeken om samen te werken.

Sommige initiatieven zullen plaats vinden via bestaande instituties zoals de Land- en Tuinbouworganisatie (LTO). Maar daarnaast zijn er ook initiatieven waarbij boeren en/of andere particulieren zich los van bestaande instituties organiseren rondom een gedeeld probleem of belang.

In deze verkenning naar initiatieven van zelforganisatie in het landelijke gebied focussen we ons op kleinschalige initiatieven waarbij particulieren zich organiseren rondom een gedeeld probleem, belang of ideaal en ze samenwerken om sociaal-economische kansen te benutten. Deze initiatieven opereren (in meer of mindere mate) los van bestaande instituties.

Voor zover we weten zijn dergelijke initiatieven van zelforganisatie in eerder onderzoek nog niet uitvoerig onder de loep genomen. De hoofdvraag van deze verkenning is wat zelforganisatie in het landelijke gebied inhoudt (het wat, hoe, wie en waarom van initiatieven van zelforganisatie). Ons doel is het beter leren begrijpen van zelforganisatie. Daarvoor willen we weten hoe dergelijke initiatieven ontstaan, wat de drijfveren zijn, wat initiatiefnemers opbreekt of wat juist succesfactoren zijn. We willen ook meer zicht krijgen op de wijze waarop initiatieven van zelforganisatie zich positioneren ten opzichte van hun omgeving (met name de overheid en andere instituties) en de strategie die ze kiezen om hun initiatief te doen slagen. Door meer begrip van zelforganisatie, kunnen overheden eerder en beter ruimte geven aan dergelijke particuliere initiatieven. En kunnen overheden misschien ook op andere manieren dan via de gebruikelijke institutionele wegen, deze initiatieven ondersteunen.

Zelforganisatie in het landelijke gebied nader geduid

Naar welke initiatieven zijn we op zoek? Welke kenmerken heeft een initiatief om interessant te zijn voor deze verkenning? Om dit te kunnen bepalen, moeten we het begrip zelforganisatie nader duiden. In deze verkenning spreken we van zelforganisatie wanneer een kleine groep boeren en/of andere particulieren in het landelijke gebied zich op een niet-institutionele manier organiseren rondom een gedeeld probleem, belang of ideaal en samenwerken om economische en/of maatschappelijke kansen te benutten. De volgende kernwoorden zijn dus relevant voor deze verkenning:

- **Particulier initiatief**
Het initiatief is uit eigen beweging ontstaan en is niet voortgevloeid uit of actief gestimuleerd door overheidsbeleid.
- **Boeren en/of andere particulieren**
De initiatiefnemers zijn boeren en/of andere particulieren zoals het bedrijfsleven en burgers.
- **Kleinschalig**
Het initiatief betreft een kleine beperkte mensen.
- **Landelijk gebied**
Het initiatief richt zich op een activiteit in het landelijke gebied.
- **Samenwerken ten behoeve van een gedeeld belang, probleem of ideaal**
De initiatiefnemers zijn (al dan niet in een officiële organisatievorm) een samenwerking aangegaan om een gezamenlijk doel te realiseren.
- **Sociaal-economische kansen benutten**
De samenwerking betreft een activiteit om in economische en/of maatschappelijke zin verbetering/winst te realiseren.
- **Niet institutioneel**
Het initiatief staat (min of meer) los van bestaande structuren en maakt geen onderdeel uit van bestaande instituties.

Werkwijze

De hoofdvraag van deze verkenning is wat zelforganisatie in het landelijke gebied inhoudt. Het doel is om zelforganisatie beter te leren begrijpen, zodat initiatieven eerder en meer de ruimte van overheden en andere instituties kunnen krijgen om zich te ontplooiën.

We focussen ons hierbij op kleinschalige initiatieven waarbij particulieren zich organiseren rondom een gedeeld probleem, belang of ideaal en waarbij ze samenwerken om sociaal-economische kansen te benutten. Deze initiatieven opereren (in meer of mindere mate) los van bestaande instituties.

Vooraf initiatieven die geheel los staan van instituties, zijn voor deze verkenning interessant. Dit zijn de ‘verborgen krachten’ in het landelijke gebied; de initiatieven die zich achter het ‘institutionele gordijn’ bevinden, die zich bewust of onbewust niet of zo min mogelijk langs institutionele wegen organiseren.

Tijdens onze zoektocht naar initiatieven hebben we vooral met zogenoemde ‘sleutelfiguren’ gesproken, dat wil zeggen mensen waarvan we verwachten dat ze zicht hebben op initiatieven van zelforganisatie in het landelijke gebied. Via deze gesprekken hoopten we: (1) meer zicht te krijgen op de aard van zelforganisatie in het lan-

delijke gebied, (2) concrete initiatieven van zelforganisatie te vinden, (3) namen van andere sleutelfiguren te horen (sneeuwbaaleffect) en (4) ideeën op te doen voor manieren om initiatieven achter het institutionele gordijn te kunnen opsporen.

Met sleutelfiguren bedoelen we mensen die met tenminste één been in de praktijk staan en die door hun werk/positie te maken hebben met lokale initiatieven in het landelijke gebied. Bijvoorbeeld mensen die werkzaam zijn bij (vooral kleine) fondsen en organisaties die lokale initiatieven stimuleren en/of subsidiëren. We hebben bijvoorbeeld gesproken met medewerkers van KNHM en met een gebiedsmakelaar die werkzaam is bij Stichting Stimuland en wiens taak het is om als intermediair tussen boeren, overheden en andere partijen op te treden. Ook hebben we een gebiedscoördinator van LEADER+ geïnterviewd (de Europese subsidieregeling die initiatieven van plattelandsvernieuwing stimuleert). In totaal hebben we 16 sleutelfiguren geïnterviewd (zie bijlage I).

Naast het interviewen van sleutelfiguren, hebben we ook via Internet geprobeerd om initiatieven op te sporen. Op verschillende websites zoals www.vriendenvanhetplatteland.nl, www.mooinederland.nl en www.greenwish.nl hebben we gezocht naar initiatieven. Maar ook via zoekmachines en in digitale krantenarchieven hebben we gezocht.

Daarnaast hebben we projecten, studies en andere verkenningen benaderd om initiatieven op het spoor te komen. Zoals het project voor het ministerie van VROM dat in 2004 vijftig burgerinitiatieven heeft verzameld, waarvan het ministerie er een paar gaat helpen opstarten (zie www.initiatiefzoeknemer.nl). En de studie van het Nederlands Instituut voor Zorg en Welzijn (NIZW) naar innovatieve initiatieven op het platteland die belemmeringen ondervinden door overheidsbeleid (Engbersen e.a., 2005). Bij deze projecten gaat het echter vooral om individuele initiatieven of om initiatieven die gezamenlijk met instituties worden opgepakt, die daardoor niet relevant zijn voor onze verkenning.

Onze zoektocht heeft twintig initiatieven van zelforganisatie opgeleverd. In de beschikbare tijd hebben we tien initiatieven dieper kunnen uitwerken. In bijlage III worden de andere tien initiatieven kort beschreven. De selectie van de tien uitgewerkte initiatieven hebben we gedaan aan de hand van twee criteria: we vonden het belangrijk dat de initiatieven recent zijn ontstaan (de afgelopen drie tot vier jaar) en dat de initiatieven zo veel mogelijk verschillende 'categorieën' van zelforganisatie zouden vertegenwoordigen. Hiervoor hebben we geprobeerd globale groepen te onderscheiden op basis van de activiteit, initiatiefnemers, organisatievorm, belangrijkste drijfveer en relaties met instituties. Het globaal indelen van de gevonden initiatieven in groepen was geen doel op zichzelf. Het was puur een hulpmiddel om meer grip te krijgen op de initiatieven en om een enigszins gevarieerde selectie van initiatieven te kunnen maken. We zullen nu dan ook niet verder ingaan op onze poging om groepen te formuleren, maar in hoofdstuk drie wordt een aantal indelingen gebruikt bij het beschrijven van onze observaties.

Voor het dieper uitwerken van de initiatieven hebben we op locatie initiatiefnemers geïnterviewd en eventuele websites van de initiatieven geraadpleegd (zie bijlage II).

Door onder meer in te gaan op de ontstaanswijze, drijfveren, knelpunten, de wijze waarop ze zich positioneren ten opzichte van instituties, hun strategie om het initiatief te laten slagen en andere zaken, hebben we geprobeerd om processen, mechanismen, dilemma's en behoeften van initiatieven van zelforganisatie te achterhalen. We zullen niet beweren dat we volledig zijn, aangezien we ons baseren op een kleine greep uit de werkelijkheid. Maar het geeft volgens ons wel een goede indruk van wat er zoal speelt bij initiatieven van zelforganisatie in het landelijke gebied.

Opmerking bij deze verkenning

We hebben ons ten doel gesteld om initiatieven te vinden die zo veel mogelijk los staan (onafhankelijk zijn) van institutionele kaders (bewust of onbewust). We wilden ons vooral richten op de verborgen krachten in het landelijke gebied: de initiatieven die zich achter het institutionele gordijn bevinden en die zich niet of zo min mogelijk langs institutionele wegen organiseren. Het bleek echter moeilijk om initiatieven te vinden die niet of nauwelijks relaties met instituties hebben. Dat heeft voor een deel te maken met de beschikbare tijd en met onze zoekmethoden. De geïnterviewde sleutelfiguren bleken meestal zelf onderdeel uit te maken van de institutionele kaders of er nauw mee verbonden te zijn. Deze gesprekken hebben daarom initiatieven van zelforganisatie opgeleverd die (in verschillende mate) relaties hebben met instituties. Bijvoorbeeld omdat ze subsidie van de overheid hebben ontvangen of omdat ze ondersteuning in de vorm van kennis en expertise nodig hadden.

We hebben een poging gewaagd om achter het gordijn te kijken, door aan een aantal sleutelfiguren tevens te vragen welke initiatieven niet gehonoreerd zijn voor subsidieverlening, bijvoorbeeld omdat ze niet binnen de gestelde voorwaarden pasten. Deze vraag heeft om verschillende redenen echter geen initiatieven opgeleverd. Volgens de geïnterviewden worden zo goed als alle aanvragen gehonoreerd, hetzij met enige aanpassingen. Alle initiatieven zouden uiteindelijk (soms wel met hobbels en omwegen) hun weg binnen de subsidiewereld vinden. De enkele afgewezen aanvragen bleken initiatieven te zijn die financieel niet haalbaar waren of onvoldoende doordacht/onderbouwd waren aldus één van de respondenten. Maar uit een ander gesprek bleek ook dat er eigenlijk helemaal geen goed zicht is op initiatieven die zijn afgewezen en waarom. Dat wordt vaak niet gedocumenteerd.

Eigenlijk is alleen het initiatief Villa Futura (nog) zo goed als onafhankelijk van de overheid en andere instanties. Dit initiatief zijn we toevallig op het Internet op het spoor gekomen. We hebben dus slechts een beetje kunnen gluren achter het institutionele gordijn. Om de verborgen krachten te vinden, hadden we misschien andere methoden moeten gebruiken (in de discussie in hoofdstuk vier gaan we hier verder op in). Aan de andere kant zou kunnen worden gesteld dat het een illusie is dat initiatieven van zelforganisatie los staan van de institutionele kaders. Ook dit bespreken we verder in hoofdstuk vier in de paragraaf over de paradox van zelforganisatie. Bovendien van belang is dat we van de beschreven initiatieven van zelforganisatie veel kunnen leren. Misschien *juist* wel veel, omdat we bij deze initiatieven in kunnen gaan op hun relaties met de institutionele kaders: welke knelpunten ze hier-

bij ervaren, welke strategie ze kiezen om hiermee om te gaan en welke behoeften en wensen ze hebben ten aanzien van ondersteuning door het beleid. En wij verwachten dat beleidsmakers/overheden zeker ook hierover nieuwe inzichten zouden willen horen!

1.5 Leeswijzer

In hoofdstuk 2 worden tien initiatieven van zelforganisatie in het landelijke gebied beschreven. Van deze tien op locatie geïnterviewde initiatieven wordt de aanleiding, drijfveren, samenwerkingsvorm, relaties met overheden en andere instituties, de door hun zelf ervaren knelpunten en succesfactoren, wensen ten aanzien van het beleid en de toekomst visie behandelt. In hoofdstuk 3 beschrijven we de meest opvallende signalen die de initiatieven uitzenden. Een van de belangrijkste observaties was dat de initiatieven zich op een glijdende schaal begeven variërend van afhankelijk tot autonoom opererend van de overheid. Hoofdstuk 4 omvat een samenvatting van de bevindingen en een drietal vragen die aanleiding (zouden kunnen) zijn voor discussie en vervolgonderzoek. Hierbij proberen we de gevonden resultaten in een breder kader te plaatsen.

2 Signalen uit de praktijk: tien initiatieven van zelforganisatie

Ko-alitie

Melkveebedrijven werken samen door te specialiseren zodat allen 'blijvers' kunnen zijn

Het initiatief

In zuidwest Friesland zijn 9 melkveebedrijven in april 2005 een verkenning gestart naar de mogelijkheden voor een grootschalig melkveebedrijf dat internationaal concurrerend kan zijn.

Het motto van het idee formuleren de initiatiefnemers als volgt: 'van solisme naar een strategische alliantie in de melkveehouderij'. Gedacht wordt aan een vergaande samenwerking waarbij de individuele bedrijven worden omgevormd tot één bedrijf. Duidelijk is dat de eeuwenoude coöperatie niet voldoet omdat het de kosten van de individuele bedrijven niet voldoende zal kunnen verlagen. Het initiatief bevindt zich in de idee fase. Hoe het gezamenlijke melkveebedrijf er uit komt te zien, is nog onduidelijk. De boeren beleggen bijeenkomsten en nodigen gastsprekers uit om hun kennis te vergroten en ideeën op te doen. Hierbij wordt het als belangrijk ervaren dat alle mogelijkheden openliggen en dat iedereen vrij is om zijn inbreng te geven.

De initiatiefnemers hebben gekozen voor de naam Ko-alitie, omdat Ko in het Fries koe betekent. Vrij vertaald betekent de naam dus een samenwerking van koe-houders, wat volgens hen precies de lading dekt.

Aanleiding en drijfveren

Wibe Nauta is de eerste initiatiefnemer. Hij was tot voor kort naast zijn agrarische bedrijf vier dagen werkzaam als agrarisch bedrijfsadviseur. Alle betrokken initiatiefnemers waren klanten van hem. Hij heeft aan hen zijn idee voor samenwerking voorgelegd. Hij vond acht andere bedrijven bereid om over het idee na te denken en hij organiseerde een eerste bijeenkomst.

De aanleiding voor het starten van het initiatief is dat ze zich zorgen maken of ze over tien jaar nog individueel kunnen bestaan gezien de dalende melkprijzen en de stijgende vaste kosten. Ze voelen een noodzaak om iets te veranderen. Ze willen hierbij het patroon doorbreken van de 'wijker' en de 'blijver'. De blijvers nemen de bedrijven van de wijker over en komen zo tot schaalvergroting. De initiatiefnemers

willen allemaal 'blijvers' zijn maar zitten aan hun 'tax' wat de grootte van hun bedrijf betreft. Daarom willen zij door samen te werken op een nieuwe manier schaalvergroting toepassen om kosten te drukken en betere kansen voor de toekomst te bewerkstelligen.

Een bijkomend voordeel van de samenwerking is dat er meer vrije tijd is voor de individuele deelnemer. Door specialisatie van de bedrijven, zodat er bijvoorbeeld maar één melkkoeienstal is in plaats van negen, zijn er minder mensen nodig en is er de mogelijkheid om af en toe een ochtend vrij te nemen. Ook dat de verantwoordelijkheid samen wordt gedragen, wordt als een voordeel van samenwerking ervaren. *'Het wel eens lekker dat de druk er af is.'* Ze geven verder aan dat het fijn is om te horen dat de anderen met de zelfde zorgen en problemen bezig zijn als zij zelf. In de toekomst kunnen ze overleggen over bepaalde situaties.

Organisatie- en samenwerkingsvorm

Er is nog geen rechtsgeldige organisatievorm opgericht. Alle betrokken initiatiefnemers zijn nergens toe verplicht en zijn vrij om op elk gewenst moment uit de samenwerking te stappen. Pas op het moment dat het definitieve plan bekend is, nemen ze de beslissing om mee te doen of niet. Worden de tien bedrijven samengevoegd tot één bedrijf of blijft iedereen (gedeeltelijk) zelfstandig? Er worden verschillende organisatievormen overwogen. De uiteindelijke keuze van de organisatievorm is afhankelijk van het uiteindelijke plan.

Relaties met overheden en andere instituties

De boeren hebben onderzoekers van Wageningen Universiteit en Researchcentrum benaderd en gastsprekers uitgenodigd, zoals Bart Ieterma (over de 'koeienflat') en Anton de Boer Balkenende van de Breemangroep.

Ze kiezen er voor om contacten te leggen met instanties of bedrijven voor het verkrijgen van kennis over mogelijke organisatievormen en voor financiële en juridische kwesties zodat ze een gedegen besluit kunnen nemen. Voor de bekostiging van de kennisuitwisselingavonden vragen zij subsidie aan.

Het AOC (agrarisch opleidingscentrum) in Friesland heeft een subsidie verstrekt om een verkenning te kunnen bekostigen. Voor 2006 hebben ze een subsidieaanvraag ingediend bij 'Netwerken in de veehouderij 2006' van WUR, waarbij een bedrag van 15.000 tot 30.000 euro kan worden verkregen.

Knelpunten

- Onzekerheid en afhankelijkheid van anderen

De onzekerheid van wat er met de geïnvesteerde tijd en het geld uiteindelijk terecht zal komen en het uiteindelijk opgeven van het eigen bedrijf, worden door de boeren als de grootste knelpunten ervaren. Je 'hebben en houden' in de waagschaal leggen is voor de initiatiefnemers de grootste stap die ze moeten nemen. De controle uit handen geven is iets wat ze niet gewend zijn. Eén van de boeren verwoordt het zo: *'Breng je het in eigendom over of zeg je, ik breng gebruik ervan over.'*

Ik denk dat als het alleen om gebruik gaat, de stap om het te doen kleiner is dan wanneer je daadwerkelijk naar de notaris gaat om het eigendom te wijzigen. Dat is wel even een schok hoor. Ik denk dat er dan wel een heel stel afhaakt.'

- Het doorbreken van een traditie
De reactie van omstanders varieert van verschrikkelijk nieuwsgierig tot zeer afwijzend. Het zit in de cultuur om 'de kat uit de boom te kijken'. Het is de traditie dat het bedrijf van vader op zoon wordt doorgegeven. Dit initiatief gaat dwars tegen deze traditie in. Als je als boer tot samenwerking overgaat, ben je volgens velen eigenlijk mislukt. Maar de initiatiefnemers verwachten dat als het plan uiteindelijk lukt, tegenstanders graag hadden willen meedoen.

Succesfactoren

- Open / gezamenlijk proces
Toen Wibe Nauta aan mensen zijn idee vertelde, maakte hij eerst de fout om met een concreet plan te komen. Mensen haakten daardoor af. Hij veranderde zijn aanpak: door het als een idee te presenteren, kreeg hij wel mensen mee. De mensen waren nog steeds sceptisch maar de nieuwsgierigheid won en men was bereid om naar een bijeenkomst te komen. Hij concludeert hieruit dat het heel belangrijk is om een open structuur te hebben waarbij nog niks vast ligt, zodat mensen gezamenlijk een plan kunnen bedenken. *'De ideeën moeten door de groep gedragen worden. De ideeën moeten uit de groep komen. Dan kan ik elke keer wel ideeën gaan spuien en sturen naar een ideaalbeeld van mij, maar dan heb je de groep nog niet mee. En stel je voor dat het mis gaat, dan is het jouw schuld en dat wil ik niet. Dan trek ik liever de kar en maken we er een gezamenlijk idee van. Dan maar wat langzamer.'*
- Een goed plan dat inspeelt op de ontwikkelingen
De initiatiefnemers zien het gemeentelijke beleid niet als een onoverkomelijk probleem. Zij verwachten dat als ze met een goed plan met toekomstperspectief komen, dat de gemeente overstag zal gaan. Ze zien nu al dat het beleid verandert: in vrijkomende boerderijen mogen steeds vaker woningen worden gerealiseerd. De verwachting is dat de gemeente reageert op de tendens dat het platteland verandert. Er komen steeds meer mensen uit 'Holland' in de dorpen wonen en die veranderen de cultuur op het platteland.

Wensen ten aanzien van ondersteuning en het beleid

De boeren denken dat een onafhankelijke voorzitter in conflictsituaties wenselijk is voor een snellere proces afwikkeling. *'Uiteindelijk kom je altijd in een situatie waarin twee partijen tegenover elkaar komen te staan. En als er iemand van buitenaf boven staat, kan je in twee avonden meer bereiken dan dat je in vier maanden met elkaar om de tafel zit.'* Verder willen de betrokkenen graag in contact komen met vergelijkbare initiatieven, om ideeën met elkaar te delen en om niet alles zelf te hoeven uitvinden.

Toekomstvisie

Eind december 2006 willen de boeren een concreet plan op tafel hebben liggen en willen ze de beslissing nemen of ze wel of niet meedoen. *‘Je kunt niet eindeloos door blijven gaan, dan valt het enthousiasme weg.’*

Verder willen ze een constructie maken, waardoor ook jonge mensen kunnen instappen. *‘Dat je echt naar de toekomst kijkt en niet alleen puur naar je eigen werkzame jaren. Het moet zo zijn dat er een trein rijdt waar mensen in kunnen stappen. Niet alleen aan het begin en het eind, maar ook halverwege.’*

Plaatselijk belang Broekland

Bewoners zetten zich in voor de publieke ruimte in hun dorp

Het initiatief

Bewoners van het dorp Broekland (Overijssel) organiseren allerlei activiteiten ten behoeve van de leefbaarheid van hun dorp. Er worden elk jaar twee kermissen georganiseerd die duizenden euro opleveren. Dit geld wordt gebruikt voor verenigingen en voor het bouwen van een sportcomplex. Op dit moment zijn er twee werkgroepen waarin tien personen actief zijn. De eerste houdt zich bezig met de groenvoorzieningen in en rond het dorp, zoals hagen en bomen om het dorp te verfraaien. De tweede werkgroep houdt zich bezig met het uitzetten van wandelroutes rondom het dorp met een wandelgids erbij waarin de cultuurhistorie van de omgeving wordt verteld. Ze willen bijvoorbeeld kenmerkende stukjes van Broekland onder de aandacht brengen en landbouwpaden en oude streekverhalen weer tot leven brengen.

Een idee voor de toekomst is het oprichten van een dorpsleefbaarheidsfonds, waarin het geld van de kermis maar ook van andere bedrijven en organisaties wordt beheerd. Dit geld kan besteed worden aan 'goede doelen' voor het dorp.

Aanleiding en drijfveren

Acht jaar geleden was al eerder een initiatief gestart in het dorp, waarbij een rapport met de titel 'Kern met kwaliteiten' is opgesteld door een groep mensen uit Broekland. Hierin worden mooie plekken in Broekland beschreven en worden voorstellen gedaan voor het groen en ten aanzien van het vrachtwagenverkeer. Het rapport is echter in de la terecht gekomen om er vervolgens niets mee te doen. Twee jaar geleden echter zijn Erna Post en Miranda Rossum, beide lid van de dorpsbelangenvereniging, samen met Mireille Korterik om de tafel gaan zitten. Het doel was vooral om uitvoer te geven aan het rapport, maar ook om het opnieuw te bezien. *'We wilden niet letterlijk het rapport overnemen, maar juist aanpassen aan deze tijd.'*

De persoonlijke aanleiding om het op te pakken was, dat ze vonden dat de omgeving beter en mooier kon. Ze vinden Broekland een kaal dorpje. Bovendien is het samen dingen organiseren en de gezelligheid voor hen een belangrijke drijfveer om ermee verder te gaan. Erna Post zegt: *'Dingen met elkaar doen is typisch voor het platteland en leuk. Als je eenmaal A zegt, moet je ook B zeggen en ervoor gaan.'* En volgens Mireille Korterik: *'Het is een heel actief dorp, daar ben je mee opgegroeid. Als er niks gebeurt, moet je het zelf doen, zo is het ook wel.'* Miranda Rossum woont een aantal jaar in het dorp. Zij wilde destijds als nieuweling betrokken raken en iets doen om bij het dorp te horen. Zij zegt: *'Er zijn hier heel veel vrijwilligers bezig om het dorp leefbaar en gezellig*

te houden en daar profiteer ik ook van. Dan moet je ook een beetje geven. En je leert mensen kennen.'

Organisatie- en samenwerkingsvorm

Het initiatief valt als een werkgroep onder de Stichting Plaatselijke belangen Broekland.

De drie dames wilden de groep uitbreiden om meer kennis en draagvlak te vergaren. Via een oproep in het plaatselijke krantje van Broekland hebben zeven andere mensen zich gemeld. De groep vergadert geregeld, bij een van de initiatiefnemers thuis of in het plaatselijke Kulturhus.

Relaties met overheden en andere instituties

Het initiatief zoekt financiële steun en kennis bij instanties. Binnenkort willen ze bij de plaatselijke Rabobank een projectvoorstel indienen. Deze bank heeft een klein potje voor initiatieven in het dorp Broekland gereserveerd. Ook heeft het initiatief contact gezocht met het OVKK (Overijsselse Vereniging voor Kleine Kernen) en Spil. Spil is een provinciale organisatie met een steunfunctie voor welzijnsprojecten. Een medewerker van Spil is nu af en toe bij de vergaderingen aanwezig. Hij denkt in totaal 50 uur met hen mee en dat kost niks. Hij kan onder meer helpen bij het schrijven van projectvoorstellen. Laatst hadden ze een gesprek gehad met Marjan Volkerts van het Aanjaagteam van de Provincie Overijssel.

Ook zochten ze contact met de provincie Overijssel en Landschap Overijssel die het initiatief van acht jaar geleden hebben ondersteund. Ze informeerden naar een mogelijk vervolg van het project 'Kern met kwaliteiten'. Op dit moment kan Broekland niet aanhaken bij lopende projecten. Provincie Overijssel gaf aan dat zij heeft geleerd uit het verleden en dat alleen dorpsprojecten gestart worden als de gemeente geld heeft gereserveerd voor de uitvoering van de plannen.

Verder zijn de initiatiefneemsters van plan om Het Oversticht, een provinciale organisatie voor architectuur en welstand, te benaderen voor advies en ondersteuning op het gebied van cultuurhistorie.

Het initiatief wil graag samenwerken met andere organisaties, maar ziet daar alleen mogelijkheden voor als dat gratis is. Erna Post: *'Als je moet betalen om mee te doen, dan houdt het al snel op.'*

Het initiatief heeft vanaf de start contact gezocht met de gemeente maar die is zeer afhoudend. De gemeente geeft aan dat er geen geld is voor onderhoud van groen. Nieuwe bomen en hagen betekenen meer onderhoudskosten. De initiatiefnemers voelen zich niet gesteund door de gemeente.

Knelpunten

- 'Kippenhok'

De drie initiatiefneemsters merken op dat vergaderingen geregeld uitmonden in een 'kippenhok'. De aanwezigheid van een leidinggevende persoon zouden ze een aanwinst vinden. Ze verwachten dat een sterke trekker, die structuur aan-

brengt en duidelijke en heldere doelen stelt, en vooral ook veel tijd beschikbaar heeft, het proces zou versnellen.

- **Houding van de gemeente**
Het initiatief heeft te maken met een conservatieve cultuur van de betrokken gemeente. Volgens Mireille Korterik: *‘Het is altijd gegaan zoals het is gegaan en zo zal het over tien jaar ook nog gaan. Het is niet alleen de cultuur bij de gemeente maar ook bij mensen in de omgeving. Als je iets nieuws gaat doen, ziet men altijd beren op de weg. Het is niet alleen het ontbreken van geld, maar vooral een houding. Geld komt er wel als ze het belangrijk genoeg vinden.’*
- **Financiering voorbereidingstraject**
Hoe krijg je het zover dat het uiteindelijk uitgevoerd wordt? Met deze vraag worstelt het initiatief. Mireille Korterik geeft aan: *‘Nu zijn we nog niet zo ver dat we een subsidie aanvraag willen doen, omdat we nog niet precies weten wat we willen doen. We moeten eerst een plan maken en dan subsidie aanvragen. Als in de voorbereidingstijd ondersteuning nodig is, moet je daar zelf voor betalen. Daarna ga je de aanvraag indienen, dan kan je misschien de voorbereidingskosten meenemen in de begroting. Maar als de aanvraag niet wordt goedgekeurd, moet je de voorbereidingskosten dus zelf betalen.’*
- **Tegenstrijdige signalen vanuit verschillende overheden**
‘Er is geld genoeg, zoals in Europese programma’s en het Reconstructieprogramma. In die programma’s staat ook geld gereserveerd voor initiatieven van onderaf, vanuit dorpen. Maar vanuit de provincie weten ze niet goed hoe ze met de initiatieven moeten omgaan. En de gemeente zegt, ho stop.’ De initiatiefnemers menen dat ze tegenstrijdige signalen krijgen van verschillende overheden en dat vinden ze verwarrend.

Succesfactoren

- **De aanhouder wint**
Door meerdere malen de gemeente te benaderen en anderen instanties willen de initiatiefnemers laten zien dat ze een lange adem hebben en zo de instanties overtuigen. Erna Post verwoordt het als volgt: *‘Nog een keer er naar toe, dan kan je overtuigen bij de gemeente en wordt je serieus genomen.’*

Wensen ten aanzien van ondersteuning en het beleid

Het initiatiefnemers willen graag ondersteuning om hun ideeën op weg te helpen. Erna Post schets het probleem: *‘Met één afspraak kom je er niet. Je moet eerst de plannen concreet maken. Pas als je het concreet hebt, kan je het indienen en geld krijgen. Dat kost dan zoveel tijd, dat je wilt weten of er überhaupt geld is voor onze plannen. Een paar jaar ergens tijd in steken en dan het deksel op de neus krijgen, dat is niet wat je wilt.’* De onzekerheid over het verkrijgen van subsidie is een belemmering voor de voortgang.

De initiatiefnemers zouden dus ook willen dat het traject van subsidie aanvragen sneller en duidelijker wordt.

Toekomstvisie

Het initiatief is nog in de beginfase. De initiatiefnemers willen eerst de plannen uitwerken en dan subsidies aanvragen. Het kan nog alle kanten uit. Maar de initiatiefnemers gaan ervoor om over een paar jaar iets te hebben gerealiseerd waar ze trots op kunnen zijn.

Blaaswind BV

Eenentwintig Groningse boeren zien hun toekomst in windenergie

Het initiatief

In Blaaswind BV zijn 21 Groningse landbouwers georganiseerd, die op hun eigen grond, ter grootte van 245 hectare, windenergie willen ontwikkelen. Het uiteindelijke doel is het realiseren

van een windmolenpark. Er is al een lange weg afgelegd met veel onderhandelingen met de provincie en de betrokken gemeenten, en er is nog een lange weg te gaan voordat het windmolenpark uiteindelijk gerealiseerd zal zijn. Het initiatief is in 2005 drie jaar onderweg.

Aanleiding en drijfveren

In 2001 benaderde Remmelt Panman, werkzaam bij NLTO (Land en Tuinbouw Organisatie) Vastgoed, boeren met het idee om langs de N33 iets te doen met duurzame energie. Zijn persoonlijke betrokkenheid is dat zijn broer daar een boerderij heeft liggen. Het project kwam niet van de grond omdat NLTO Vastgoed het niet wilde ondersteunen. Volgens Panman lag de prioriteit van NLTO in die tijd bij commercialisering en niet bij innovatie. Hij voelde zich in de steek gelaten en wist niet hoe hij verder moest. Begin 2002 richtte hij zich tot Raadgever Intradiensten, een adviesorganisatie van senioren en (pre)vutters. Dit zijn mensen die eerder in hoge functies werkzaam waren zoals een notaris en een chemicus, en die nu hun kwaliteiten inzetten in een netwerk-BV van verenigde zelfstandigen. Op deze manier raakte o.a. Henk Bodewitz betrokken, die inmiddels directeur van de project-BV is. De Raadgevers maakten een plan met het doel om alle boeren te binden aan het project. Daartoe werd de stichting Windenergiepark de Groene Blaasbalg opgericht en werd een haalbaarheidsstudie uitgevoerd waar de boeren op konden reageren.

In hetzelfde gebied was ook Topwind BV actief met windenergie. Dit initiatief bestond uit een Nederlandse boer en twee Duitse boeren die al windparken hadden in Noord Duitsland. De twee initiatieven zijn gaan samenwerken om grond en expertise samen te voegen. Hieruit is Blaaswind BV ontstaan.

De drijfveer van de boeren om mee te doen met het initiatief is van economische aard. Volgens Henk Bodewitz zijn in de akkerbouw de gezinsinkomens structureel laag en kunnen deze door participatie aan het project mogelijk met 30 tot 40 duizend euro bruto toenemen. Een hele interessante neveninkomst dus, met de kanttekening dat het politiek gezien nog ongewis is of het realiseerbaar is. In het beginstadium stond voor de boeren vast dat het politieke steekspel rondom duurzame windenergie zeer complex zou zijn en zagen ze steeds meer het belang van

samenwerken om hun doel te bereiken. Zo besliste de provincie Groningen in 2000 dat individuele boeren geen windmolens mogen plaatsen en dat windmolens alleen in een collectief verband op industrieterreinen en langs infrastructuur mogen worden gerealiseerd. De provincie wees daartoe het gebied langs de N33 ter hoogte van Veendam en Menterwolde aan. De gemeenten zijn hier echter vierkant tegen. De politieke haalbaarheid heeft een belangrijke rol gespeeld bij de individuele beslissingen om door te gaan of te stoppen. Bodewitz: *'Er ontstond een discussie of het wel haalbaar was. Uiteindelijk zeiden 16 van de 25 boeren dat ze wilden doorgaan. Bij de afhakers zaten mensen die hierover twijfels hadden, of melkveehouders die niet wisten wat het effect op de koeien in de wei zou zijn. Of ze waren tegen coöperaties in BV vorm. Ze geloofden niet dat ze het zelf konden en hebben uiteindelijk gekozen voor het sluiten van optiecontracten met een grote onderneming op dit gebied, Koop Duurzaam.'*

Organisatie- en samenwerkingsvorm

Het initiatief is gestart als stichting Windenergiepark de Groene Blaasbalg. Na de haalbaarheidsstudie, zijn ze overgestapt van een stichting naar een BV. Volgens Bodewitz is gekozen voor een BV omdat *'het in het beginstadium en in de investeringsfase fiscaal voordeel oplevert en het de meest eenduidige vorm is waarmee je deelname definieert. Hectare is aandeel, is belang, is deelname. Een coöperatie is niet zozeer een rechtsvorm maar een gedachte en die kan je veel beter in een heldere rechtsvorm gieten zodat de zeggenschapsverhouding duidelijk is.'* Blaaswind BV, ontstaan uit de fusie met Topwind BV, is een participatie BV waarbij het aandeel in de winst is afgeleid van de inbreng aan grond.

Relaties met overheden en andere instituties

Er is alleen privaatgeld en geen publiek geld gebruikt om het initiatief op te starten. De betrokken agrariërs hebben ieder 1000 euro op tafel gelegd, zodat er een potje van 25 duizend euro was om met het vooronderzoek een start te maken. Er zijn adviesbureaus ingeschakeld voor advies over technische en juridische zaken.

Het initiatief heeft veel gesprekken met de provincie en de gemeenten gevoerd omdat toestemming moet worden verkregen voor het ontwikkelen van windenergie. De provincie stemt inmiddels in met het initiatief, de gemeenten niet.

Knelpunten

- Verschil in standpunt tussen de provincie en de betrokken gemeenten
De politiek was de belangrijkste belemmering voor de voortgang van het initiatief. Volgens Bodewitz heeft de invoering van het dualisme in Nederland grote invloed. Gemeenteraden trekken zich betrekkelijk weinig meer aan van de bestuurlijke verantwoordelijkheden die op het lokale niveau worden neergelegd vanuit regionaal of landelijk niveau. Er wordt in de raden heel erg vanuit het lokale eigen belang geredeneerd. Dat leidt ook tot bestuurlijke spanningen tussen gemeenten en provincie, waar de provincie veelal tot taak hebben overstijgende taken en belangen goed te behartigen: *'De provincie is voor en de gemeenten pertinent tegen. De gemeenten vinden dat er een beslissing is genomen buiten hen om.'*

- Behoudende visie bij de gemeenten
Henk Bodewitz vindt dat de gemeenten op politiek niveau vaak te typeren zijn als conservatief, behoudend en met weinig verbeelding. Er is weinig ruimte om buiten de beleidskaders te treden. *‘Het initiatief past niet in het patroon van ontwikkelingen hoe men dat ziet bij de gemeente.’* Met argumenten wil het initiatief de gemeenten overtuigen van de meerwaarde voor de regio, bijvoorbeeld dat het initiatief de positie van de landbouw in de regio kan versterken. Gekozen is voor de inzet van een Milieu Effect Rapportage (MER) uitgevoerd door Grontmij, die de effecten van een windmolenpark op de omgeving in beeld brengt. Blaaswind hoopt met de MER een breekijzer in handen te hebben en de gemeenten Menterwolde en Veendam te kunnen overtuigen.

Succesfactoren

- Een hechte band door juridische binding
De Raadgevers beoogden met het oprichten van een BV als samenwerkingsvorm, het gezamenlijke belang voorop te stellen. Men merkte dat het onzekerheden wegnam. In een BV zijn de aandeelhouders de baas, de boeren in dit geval. Bodewitz formuleert het zo: *‘Als je niet datgene wat men wil, bundelt in een vorm waarbij eenheid van denken ontstaat, dan komt er niks van terecht. Dat is de cruciale factor, dat een vorm wordt gekozen waarbij het niet makkelijk is om er uit te stappen en dat men toch het idee heeft dat het hun eigen zaak is.’*
Verder heeft het initiatief als een van de eersten gebruik gemaakt van de nieuwe mogelijkheden in de kadasterwet, waarbij het juridisch kan worden vastgelegd dat gronden niet kunnen worden onttrokken aan het project. De Raadgevers hebben er voor gekozen om eerst juridische gebondenheid te bereiken bij de boeren om daarmee een hechte club te laten ontstaan. En dat is ook gelukt.
- Gegarandeerd delen in de baten
Een andere succesfactor vindt hij dat iedereen de garantie heeft dat men deelt in de baten. Driekwart van de baten gaat naar het collectief en een kwart gaat naar de boer waar de windmolen staat. *‘We hebben een structuur gemaakt waarin de opbrengst van de locaties waarop de windmolens staan aan het project toevalt, ongeacht de eigenaar van de grond en ongeacht of de grond verkocht wordt.’*
- Professionele ondersteuning
De ondersteuning vanuit Raadgever Intradiensten is cruciaal geweest voor het verloop van het initiatief. Bodewitz: *‘Als er geen intermediair is die je door het proces loodst, dan is het met de ingewikkelde wet- en regelgeving in Nederland eigenlijk ondenkbaar, dat dit soort initiatieven überhaupt ontstaan.’*

Wensen ten aanzien van ondersteuning en het beleid

Henk Bodewitz denkt dat er veel meer mogelijkheden voor plaatselijke initiatieven zouden zijn als de houding van lagere overheden zou veranderen. Hij zegt: *‘Lokale*

overheden zouden een bonus moeten zetten op lokale initiatieven. Ik merk toch dat op dat punt cultuur belangrijk is. Er zijn zoveel meer mogelijkheden als mensen vanuit een ander perspectief zouden opereren.'

Toekomstvisie

Het is wachten op de uitkomst van de MER en de politieke besluitvorming daarover. Hiermee stelt de provincie een plan op waarin de kaders duidelijk worden. *'In die fase bevinden we ons, en die is heel cruciaal.'* De gemeenten zullen een kostenbaten analyse moeten maken. En er moeten publieke baten zijn, zoals OZB (ontroerend zaken belasting) opbrengsten, willen de gemeenten overstag gaan. De gemeente Veendam heeft ook grond in het gebied en zou ook twee molens kunnen plaatsen, waarmee 15 miljoen euro opbrengst gegenereerd kan worden. *'Wij gaan er vanuit dat de financiële opbrengst voor de gemeente zo groot zal zijn, dat ze meedoet.'* In 2006 zijn er verkiezingen en aan het eind van dat jaar zal de aanvraag tot wijziging van het bestemmingsplan worden ingediend. Als de gemeenten weer nee zeggen, kan de provincie het overrulen. Het zal ongeveer twee jaar duren om het bestemmingsplan te wijzigen, in 2009 zal dan daadwerkelijk met activiteiten gestart kunnen worden.

Stichting IJsselhoeven

Bewoners zetten zich in voor cultuurbehoud in de regio

Het initiatief

Een vijftal eigenaren van historische boerderijen in de IJsselvallei hebben in 2003 een stichting opgericht die zich inzet voor het behoud van de IJsselhoeven, karakteristieke herenboerderijen

die veelal eind 1800 zijn gebouwd. Ze organiseren bijeenkomsten voor kennisuitwisseling en activiteiten voor het in stand houden van de cultuur die bij de karakteristieke woningen hoort. Het doel van de stichting is behoud, beheer en ontwikkeling van de cultuurhistorische boerderijen.

De laatste twee jaar hebben ze een groot project uitgevoerd: 'IJsselhoeven, schakelen en verbinden'. Bij één van de onderdelen van het project namen ze o.a. de toekomst van 30 boerderijen onder de loep. Het vervolg onderdeel heette: 'Slim onderhoud', met als doel door slim onderhoud een stilstand van de achteruitgang van de boerderijen te realiseren.

Ze willen ook het gesprek op gang brengen met gemeenten om tot een goede 'rood-voor-rood-regeling' te komen. Veel eigenaren willen in de schuren die bij de boerderijen horen een niet-agrarische activiteit beginnen. Het ligt erg ingewikkeld om toestemming te krijgen voor een bestemmingsverandering. Daarom willen ze met de gemeenten een gesprek opgang brengen waarin duidelijk wordt wat de mogelijkheden zijn. Deze plannen moeten nog uitkristalliseren, zo geeft het initiatief aan: *'De boerderijen hebben altijd een woonwerk functie gehad, dat kan ook op een nieuwe manier. Als er geld verdiend kan worden, kan er ook onderhoud gepleegd worden. Dat is de gedachte erachter.'*

Aanleiding en drijfveren

Via een boekenclub kwam Willemien Hartmans, een van de initiatiefnemers, in contact met Gerard Hendrix die onlangs een bureau voor plattelandsontwikkeling was gestart. Samen zijn ze gaan nadenken over de mogelijkheden voor het opstarten van een project. Daarna is een werkgroep opgericht waarin de diversiteit van de bewoners is vertegenwoordigd: mensen van hoeven met een agrarische functie of een nieuwe economische functie en nieuwelingen met alleen een woonfunctie. Het doel was om kennis bij elkaar te brengen en om na te denken over de toekomst, hoe verbeteringen aan te brengen aan de IJsselhoeven en ondersteuning te geven bij functie veranderingen. Vervolgens is een projectvoorstel geschreven en ingediend bij subsidieverleners.

Een belangrijke drijfveer is dat de initiatiefnemers zich zorgen maken over het voortbestaan van de IJsselhoeven. Veel van de resterende boerderijen bevinden zich namelijk in een slechte staat. Ook zitten ze met veel gelijksoortige problemen bij het onderhoud van hun boerderijen. Dat was voor hen de aanleiding om de krachten te bundelen. *‘Nu zal het ook een klus zijn om de hoeven te behouden. Maar als we niks doen is het helemaal gebeurd.’*

Een reden voor de initiatiefnemers om het gezamenlijk te doen, is om draagvlak te creëren. De opkomst bij bijeenkomsten is groot. Afhankelijk van het thema zijn er soms meer dan 60 mensen aanwezig. *‘Mensen voelen herkenning, iedereen zit met dezelfde problemen.’*

Organisatie- en samenwerkingsvorm

Gerard Hendrix speelt vanuit zijn bureau een belangrijke trekkersrol en neemt het grootste deel van de organisatie op zich. Hij krijgt nu voor zijn werkzaamheden betaald.

Er is overleg gepleegd met een burgemeester en een notaris over de keuze van de rechtsvorm. Daar kwam uit dat een stichting het meest praktisch was. Op dit moment zitten er negen mensen in de stichting. Ze hebben ook een klankbordgroep opgericht waarin mensen van verschillende disciplines zijn vertegenwoordigd, onder andere iemand van de gemeente, de provincie en een architect. *‘We weten niet alles, dus we laten ons adviseren door een groep mensen die op onderdelen deskundig zijn. Zij volgen wat we doen en kijken daar fris tegenaan en adviseren ons.’* Jan Terlouw is de voorzitter van de klankbordgroep en het boegbeeld van de stichting.

Relaties met overheden en andere instituties

De initiatiefnemers hebben contact gezocht met subsidieverleners. De volgende subsidieverleners hebben de afgelopen twee jaar de financiering verzorgd voor de projecten van de stichting: de provincies Gelderland en Overijssel, de gemeenten Voorst, Olst/Wijhe en Epe, het Stimuleringsfonds voor de Architectuur (Belvédère) en Stichting Oversticht. Volgens Jacomien Voorthorst is het initiatief ook gevormd door de wensen en eisen van subsidieverstrekkers: *‘Belvédère wilt dat je je niet alleen tot de boerderij beperkt maar ook de omgeving meeneemt. Daardoor ga je verder kijken. Het zijn gedachten die zich verder moeten ontwikkelen. Je wordt door subsidieverstrekkers ook op het spoor gezet. Het is een wisselwerking, het is sympathiek en erg leuk wat jullie doen, maar denk hier en hier aan. Al doende leer je.’* Ze merken dat hun activiteiten bekend raken en dat organisaties hen benaderen om samen te werken.

Knelpunten

- Cofinanciering

Vanaf 2006 verwachten ze problemen bij de financiering. *‘Het grootste probleem waar wij tegenaan lopen, is om cofinanciering te krijgen van lagere overheden. De gemeente moet ook meedoen, wil de provincie geld geven.’* Dit heeft volgens Willemien Hartmans een gevolg: *‘De ene organisatie vraagt of de andere subsidie-*

verstrekker al heeft toegezegd en andersom. Met als gevolg dat ze allemaal op elkaar gaan zitten wachten. Dat is een onpraktische gang van zaken.'

Succesfactoren

- **Professionele trekker**

Een factor die positief aan het verloop van het initiatief heeft bijgedragen, is dat het initiatief een trekker heeft die van het begin af aan zeer betrokken is geweest bij het initiatief. Gerard Hendrix, die werkzaam is als adviseur bij plattelandsontwikkeling en eigenaar is van een IJsselhoeve, heeft heel veel regel- en organisatiewerk gedaan. Hij wordt gezien als een cruciale factor voor het slagen van het initiatief. Volgens Willemien Hartmans: *'Als we Gerard niet gehad hadden, waren we nooit ver gekomen. Hij heeft het projectvoorstel geschreven, hij heeft netwerken en hij zorgt dat de dingen op de plek komen waar ze horen. Hij was er vanaf het begin bij, waardoor de vaart erin bleef.'* In eerste instantie deed hij het werk vrijwillig, maar bij het binnenhalen van de subsidie werd hij een beroepskracht. Deze combinatie van persoonlijke betrokkenheid en professionaliteit werkt erg goed.

- **Prettig en slagvaardig gezelschap**

'We zijn een groep slagvaardige mensen die allemaal belang hebben bij het slagen van het project. En de onderlinge verschillen - nieuwelingen autochtone boeren, jong en oud - zorgen ervoor dat we er allemaal plezier in hebben.'

Wensen ten aanzien van ondersteuning en het beleid

Willemien Hartmans zou willen dat overheden op basis van andere criteria financiële middelen ter beschikking zouden stellen. Waarbij niet alleen vanuit een financieel oogpunt naar een initiatief wordt gekeken, maar waardoor ook de activiteit, intentie en daadkracht van het initiatief worden gewaardeerd. Ze willen graag door gemeenten gezien worden als een volwaardige partner om mee samen te werken.

Toekomstvisie

Het initiatief ziet de toekomst positief in en wil zich richten op niet alleen de IJsselhoeven maar ook op de streek. *'Elk jaar een pot geld om de streek te ondersteunen'* is hun wens. *'Ons initiatief is breder dan alleen het huis. Het huis staat in zijn omgeving. In de toekomst zouden we kunnen samenwerken met verschillende partijen in een netwerk, waarbij onze werkgroep vooral het behoud van de IJsselhoeven voor zijn rekening neemt. En over tien jaar misschien wel een educatie boerderij, ideeën genoeg!'*

Stichting Brokkenbroek

Vijf Brabantse boeren richten zelf het landschap in

Het initiatief

In het gebied het Brokkenbroek, gelegen vlakbij de Loonse en Drunense duinen in Brabant, hebben vijf boeren het plan opgevat om een natuurgebied te creëren op en rond hun boerenland.

De grond van de boeren ligt in de geplande Ecologische Hoofdstructuur en zal vóór 2018 een functieverandering moeten ondergaan van landbouwgrond naar natuur. De boeren willen door middel van ruilverkaveling gronden bij elkaar brengen om zo een aangesloten stuk natuur te kunnen ontwikkelen en beheren. Om dit mogelijk te maken zijn ze nu meer dan drie jaar bezig. Ze praten met instanties en organiseren bijeenkomsten. Inmiddels hebben ze diverse subsidies ontvangen maar nog geen concrete handelingen uitgevoerd. Ze wachten nog op officiële toestemming van de gemeente.

Aanleiding en drijfveren

Het is allemaal zeven jaar geleden begonnen toen twee studenten van Larenstein tijdens een stage zich bedachten dat het Brokkenbroek een mooi natuurgebied kon zijn. Ze hebben dit voorgesteld aan de vijf boeren die grond hebben in het gebied en deze werden enthousiast. De studenten hebben een boekje gemaakt waardoor het idee concreet werd. De boeren zijn in gesprek gegaan met het Brabantslandschap, Natuurmonumenten en de provincie, waarna het initiatief is dood gebloed. *'De instanties wilden iets anders dan de boeren. Eén van de belangrijkste voorwaarden voor het slagen van een initiatief is dat de boeren zelf een stem in het kapittel hebben'*, zegt Bas Vermolen, die het initiatief twee jaar geleden weer nieuw leven heeft ingeblazen. Hij is geen boer maar wel woonachtig in het gebied en zeer betrokken. Hij heeft samen met een andere initiatiefnemer, Jo van Balkom, de boeren weer bijeen geroepen en gemotiveerd. De boeren willen graag een eigen invulling geven aan de veranderingen op hun landbouwgrond om zeggenschap en betrokkenheid te behouden en om te voorkomen dat ze moeten vertrekken uit het gebied. Bovendien willen ze bijdragen aan het behoud van het agrarische cultuurlandschap. Met dit initiatief zoeken ze een manier om op eigen wijze om te gaan met opgelegde veranderingen.

Organisatie- en samenwerkingsvorm

Bas Vermolen is projectcoördinator van het initiatief en werkt een dag per week aan de voortgang. Hij heeft samen met de vijf boeren, een nieuw plan geschreven. Daarbij heeft hij hulp gekregen van stichting Duinboeren, die het klappen van de

zweep al kende. Ook heeft hij een schetsplan van het initiatief gemaakt waarmee langs de instanties is gegaan. Die bleken bereid om opnieuw in gesprek te gaan. Voor een dergelijk project is een professionele aanpak nodig, vindt Bas Vermolen, die in het dagelijkse leven organisatieadviseur is. Verder geeft hij aan dat hij, vanwege zijn vak, meer gewend is aan abstract denken dan de boeren.

Er is voor gekozen om een stichting op te richten, de Stichting Brokkenbroek. Elke maand is er een overleg waardoor een echt vriendenclubje is ontstaan. Dat is nodig in een dergelijk traject. *‘In de maandelijkse sessies houden we elkaar op de hoogte en bij de les, en de gezelligheid draagt daar veel aan bij’*, vertelt Bas Vermolen.

Relaties met overheden en andere instituties

De initiatiefnemers zijn in gesprek met de provincie, de gemeente, het waterschap, Brabants Landschap en Natuurmonumenten. Financiering krijgen ze van bijna al deze instanties en daarnaast van organisaties als KNHM (Koninklijke Nederlandse Heidemaatschappij), Alcoa, Arcadis, Rabobank en het VSB-fonds. De subsidies via de regeling agrarisch natuurbeheer van het ministerie van LNV gaan straks een hoofdrol spelen in de inrichtings- en uitvoeringsfase. Daarnaast ligt er op dit moment een aanvraag voor subsidie bij Leader+.

De Stichting Brokkenbroek heeft dus veel relaties met instituties. Ze werken samen met deze instanties omdat ze zelf niet de financiële middelen hebben. Bovendien hebben ze planologische toestemming van de overheid nodig.

Knelpunten

- Verschillende denk- en interpretatiewijzen

De Brokkenbroek boeren gingen er vanuit dat, toen ze met enthousiaste ambtenaren hadden gesproken, de instanties die zij vertegenwoordigden hun ideeën ook zouden ondersteunen. Dat bleek echter een verkeerde veronderstelling. Volgens Bas Vermolen: *‘Want toen de boeren concreet werden en tot handelen wilden overgaan, gaven de meeste instanties aan dat er nog heel wat water door de zee moest voor zij echt akkoord konden gaan: het werd een langdurig onderhandelingsproces.’*

Een ander verschil in denken en interpreteren is dat boeren heel concreet en resultaatgericht zijn, terwijl de betrokken ambtenaren op een abstracte manier over het idee nadachten.

- Tegenstrijdig beleid overheden

Brabants Landschap bleek erg te moeten wennen aan het idee dat boeren zelf het landschap wilden gaan inrichten. De initiatiefnemers vinden dat het nog niet altijd is doorgedrongen bij lagere (semi-)overheden, dat het rijksbeleid particulier landschapsbeheer stimuleert. Minister Veerman is persoonlijk op bezoek gekomen in Brokkenbroek in het kader van ‘Nederland is mooi’, maar de andere overheden, gemeenten en dergelijke, zijn niet erg enthousiast. Dat brengt de boeren tot de uitspraak: *‘Vanuit het ministerie is er waardering voor het initiatief, maar daar onder hebben ze niks meer in de gaten. Het ministerie heeft geen grip op het waterschap*

en de gemeenten. Die draaien gewoon door op hun eigen toer. Ze hebben er wel van gehoord en worden nu met het beleid geconfronteerd.'

- Wantrouwen bij de overheid en andere instanties
De boeren geven aan dat zij de indruk hebben dat de instanties niet direct met hen willen samenwerken. Het lijkt er volgens hen sterk op dat waterschappen, gemeenten, Natuurmonumenten en Brabants Landschap het liever zelf willen doen en het niet aan particulieren willen over laten. Of misschien willen ze wel, maar dan onder hun voorwaarden. Dat komt volgens hen mede doordat de rijks-overheid het beleid formuleert en dat lagere overheden dan worden verondersteld dat uit te voeren. *'In de planfase is het allemaal prima, maar als het concreet wordt dan heeft de overheid koudwatervrees. Toen wij voorstelden om het zelf uit te voeren, vonden ze dat erg vreemd.'*

Succesfactoren

- Professionele trekker
Een factor die positief aan het verloop van het initiatief heeft bijgedragen, is dat het initiatief een trekker heeft die een dag in de week aan het initiatief besteedt. Met zijn professionele houding en zijn manier van presenteren, heeft Bas Vermolen de instanties kunnen overhalen om weer in gesprek te gaan met de initiatiefnemers. En ook doordat de provincie haar verantwoordelijkheid nam en als regisseur optrad, zijn de partijen nader tot elkaar gekomen.
- Sociale band
Er is een hecht vriendenclubje ontstaan. Hierdoor blijven de boeren erg enthousiast en gemotiveerd voor hun initiatief.

Wensen ten aanzien van ondersteuning en het beleid

De initiatiefnemers zouden graag zien dat het rijksbeleid voor particulier natuurbeheer ook door lagere overheden wordt uitgedragen. Op dit moment ervaren ze het zo: *'De rijksoverheid maakt het beleid, gemeenten geven niet thuis.'*

Ook merken ze dat ambtenaren niet gewend zijn dat boeren zelf iets willen doen. Deze houding zouden ze graag veranderd willen zien in een meer open houding waardoor samenwerking wordt vergemakkelijkt. Ook zou er meer vertrouwen bij ambtenaren moeten zijn in de intentie en daadkracht van initiatiefnemers.

Daarnaast ervaren de boeren de regelingen en subsidies die door de overheid worden aangeboden als een dikke brei waar niet doorheen te komen valt. Ze zouden graag een script, een klein handboek, opstellen dat particuliere initiatieven ondersteunt. Ze hebben dit voorstel in een brief naar het ministerie van LNV gestuurd. Met dit handboek zou het voor particulieren makkelijker worden om met weinig middelen een complex idee tot uitvoering te brengen. Sneller, concreter en beter zijn hierbij de toverwoorden.

Toekomstvisie

De boeren zijn niet heel erg positief over de toekomst. Ze vinden dat het erg traag gaat. *'Ik heb vorig jaar gezegd dat als er aan het eind van het jaar niks is gebeurd, dan stop ik er mee. En het is al eind volgend jaar.'*

Villa Futura

Een vriendenclub die gezamenlijk oud wil worden, organiseert zelf een woonplek en andere voorzieningen

Het initiatief

Elf bevriende senioren, vijf stellen en een alleenstaande, willen samen oud worden en willen op eigen wijze vorm geven aan hun oude dag.

Daarom willen ze zelf een woonvorm met gemeenschappelijke ruimte(s) realiseren en indien nodig zelf zorg inkopen. Naast gemeenschappelijkheid staat privacy hoog in het vaandel; ze willen zolang mogelijk hun zelfstandigheid behouden.

Het initiatief verkeert in de opstartfase. De initiatiefnemers zoeken nog naar meer deelnemers. Dit is een langdurig proces, omdat de deelnemers moeten passen in de vrienden- en vrienden-van-vrienden-club. Ze hebben twee locaties bezichtigd waardoor hun verwachtingen en drijfveren steeds duidelijker zijn worden.

Volgens Tiemen de Boer, één van de initiatiefnemers, komen ze er gaandeweg achter dat ze het liefst in het buitengebied willen wonen, onder meer vanwege hobby's als tuinieren en ganzen houden. Wel stellen ze randvoorwaarden aan de plek. Ze willen dat voorzieningen zoals winkels en een cultureel centrum dichtbij en goed te bereiken zijn met het openbaar vervoer, zodat ze zichzelf kunnen redden in de toekomst. Hoe de woonvorm er uiteindelijk uit komt te zien, is nog onbekend en van veel dingen afhankelijk.

Aanleiding en drijfveren

Het idee ontstond 25 jaar geleden toen twee bevriende stellen het idee opperden dat het waardevol zou zijn om samen oud te worden. Bovendien zou het praktische voordelen kunnen hebben. Twee jaar geleden is daadwerkelijk met het initiatief begonnen waarbij ze zichzelf afvroegen: *'Is dit een utopie of willen we het ook echt? En wat willen we dan en hoe willen we het?'*

Het idee in de buurt van vrienden van eigen keuze oud te worden groeide ook toen ze zagen dat mensen om hen heen in bejaarden- en verzorgingstehuizen terecht kwamen. Volgens Tiemen de Boer is daar totaal geen privacy en ben je aan je lot overgelaten. Hij vertelt: *'Als je in zo'n situatie zit dan ga je daar in mee. Ook al ben je daar zelf nog niet aan toe, het is wel je wereldje.'* 'Verengd' noemt hij dat. *'Als je alleen met je partner leeft, word je wereld al snel heel klein.'* Door in een woongroep te leven ziet hij veel sociale voordelen. *'Je medebewoners vertellen andere verhalen, waardoor je elkaar blijft inspireren en bij de tijd houdt. Anderen zetten je aan om je anders uit te drukken en je stimuleert elkaar in activiteiten en nadenken, zodat je geen ouwe zeikerd wordt.'* Ook verwacht hij dat het makkelijker is om lang zelfstandig te blijven als je met een

groep samenwoont, dan wanneer je alleen staat. Je kunt samen hulp inkopen en je bent er voor elkaar. *‘Het is duidelijk dat de zorg moeilijker wordt in de toekomst met de komende vergrijzing. We zijn allen babyboomers.’*

Organisatie- en samenwerkingsvorm

De werkvorm tot nu toe is een onofficiële vereniging. Het ‘voorlopig bestuur’ maakt afspraken en gaat lidmaatschappen aan. De kosten worden gezamenlijk gedragen. Ze zijn nog niet ingeschreven bij de Kamer van Koophandel. Dat zal gebeuren zodra dat nodig is. Bijvoorbeeld als tot koop over zal worden gegaan of als moet worden onderhandeld met een gemeente. Er zijn nu onofficieel een voorzitter en twee bestuursleden. De voorzitter is de spil van het initiatief en heeft met het idee andere stellen benaderd. Drie stellen vormen de kerngroep. De andere leden zijn wat minder actief. Over de termijn waarop het initiatief gerealiseerd dient te worden wordt nog verschillend gedacht.

Relaties met overheden en andere instituties

Het initiatief heeft tot nog toe weinig contacten gehad met overheden of andere instanties. Ze verwachten dat ook in de toekomst niet nodig te hebben. Volgens Tiemen de Boer kiezen ze er niet bewust voor om autonoom te opereren. Hij denkt dat ze zich kunnen redden met hun eigen kennis en dat hun netwerk van vrienden en kennissen hen voldoende zal kunnen ondersteunen. Ze zullen wel contact opnemen met een ter zake deskundige notaris voor financiële en juridische adviezen. Volgens Tiemen de Boer zijn de betrokkenen bij Villa Futura mensen die dingen zelf willen oplossen door innovatief en ‘standvastig vriendelijk’ te zijn. En door zelf te onderhandelen met een zorgverzekeraar als dat aan de orde komt of door zelf zorg in te kopen.

Knelpunten

- Nieuwe deelnemers
Volgens Tiemen de Boer is een meer gevarieerde leeftijdsopbouw van de groep is gewenst. Op dit moment zitten de leeftijden te dicht op elkaar, iedereen is tussen de 50 en 60 jaar. Ze zijn op zoek naar een jonger en een ouder stel waardoor er eerder doorstroming zal plaatsvinden: *‘Het is alleen levensvatbaar als er regelmatig nieuwe instroom zal zijn. Nieuwe mensen zijn moeilijk te vinden. Je moet het idee krijgen dat ze bij de groep passen. Dat je het idee hebt dat de nieuweling heel anders voelt en denkt dan wij, maar dan toch op dezelfde manier.’*
- Intern niet op een lijn
Er is op dit moment verschil van mening tussen verschillende stellen waardoor het proces vertraagt. De drijfveren en verwachtingen zijn uiteengelopen. Daar proberen ze meer zicht op te krijgen door onder leiding van een deskundige een management communicatiespel te spelen, dat overigens door die deskundige zelf is ontwikkeld. Volgens Tiemen de Boer zegt het al genoeg dat het een half

jaar heeft geduurd voordat iedereen kon. *‘Als je het echt wilt, zul je er meer moeite voor doen. Het is goed om een aantal problemen op te lossen en daar de tijd voor te nemen, maar ik wil er wel over vijf jaar wonen. Het kan best zijn dat de groep uit elkaar valt en er twee groepen ontstaan.’*

Er zijn ook verschillende ideeën over de financiële situatie. Een groep wil graag een huur- en koop constructie, omdat ze verwachten dat als er dan iemand uitgaat het makkelijker zal doorstromen. Sommige mensen zijn bang dat als ze kopen, ze een soort ‘projectontwikkelaars’ worden en dat dat voor ongelijkheid zal zorgen met de mensen die huren. Ook over de aard en invulling van de gemeenschappelijke ruimte lijkt niet iedereen hetzelfde te denken.

Succesfactoren

- Sociale band

Als succesfactor ziet Tiemen de Boer de sociale band binnen het vriendenclubje en de manier waarop ze elkaar hebben leren kennen, vrienden van vrienden. Dit was ook de opzet van het initiatief, om met vrienden oud te worden. Verder zijn ze voorbereid op een lang proces met hobbels zoals een bestemmingsplan dat gewijzigd moet worden. Ze weten wat ze kunnen verwachten en zijn daarom vroeg begonnen. Het initiatief zal proberen door standvastige vriendelijkheid anderen te overtuigen.

Wensen ten aanzien van ondersteuning en het beleid

Op dit moment hebben ze geen wensen ten aanzien van ondersteuning, maar misschien wel in een volgende stap in het proces. Wanneer ze daadwerkelijk een plan willen gaan realiseren, lopen ze waarschijnlijk aan tegen beperkingen als gevolg van bijvoorbeeld gemeentelijk beleid. Het zou fijn zijn als het makkelijker wordt om functieverandering toe te passen, het omvormen van een agrarische functie naar een woonfunctie. Op dit moment is dat zeer moeilijk en verschillen de mogelijkheden van gemeente tot gemeente.

Toekomstvisie

Over vijf jaar wil Tiemen de Boer graag tot concreet handelen zijn overgegaan. *‘We zullen een keuze moeten maken: gaan we in de toekomst verder als één groep? Blijft Villa Futura een toekomstidee of wordt het werkelijkheid?’* Hij verwacht dat het idee in een stroomversnelling zal komen als ze daadwerkelijk een geschikte plek tegenkomen.

Coöperatie Carnola

Limburgse boeren zien biobrandstof als toekomstmuziek

Het initiatief

Ongeveer 30 agrariërs in Noord-Limburg willen koolzaadolie produceren, die zal fungeren als biobrandstof. Hiertoe richtten zij in oktober 2004 de coöperatie Carnola op. De agrariërs gaan individueel koolzaad verbouwen en gezamenlijk de koolzaadolie afzetten. Het koolzaad zal worden uitgerst op een loonwerkerbedrijf dat eigenaar is van een oliemolen. De koolzaadolie zal worden afgezet bij bedrijven en overheidsinstellingen en niet bij particulieren. Dit mag na lang onderhandelen met het ministerie van Financiën, de komende zes jaar, accijnsvrij. Het eerste jaar hebben ze een test gedaan met een koolzaadoliefabriek in Duitsland, waar de koolzaadteelt al veel verder ontwikkeld is dan in Nederland.

De naam Carnola komt van het Amerikaanse Canola, waar ze de letter 'r' aan hebben toegevoegd. Het eerste gedeelte is dan 'car', wat staat voor mobiliteit. De tweede reden voor de naam is dat het ook mooi klinkt in de spijswereld. Carnola past in het rijtje van Bertolli enz. Want naast dat de olie als biobrandstof kan dienen, is het ook de gezondste spijsolie volgens de initiatiefnemers.

Aanleiding en drijfveren

Joep Hermans is de oprichter van het initiatief en is tevens voorzitter van de Vereniging Innovatief Platteland Venray (VIP). De visie van deze vereniging is dat *'als het met de economie van het platteland goed zit, het ook goed komt met de ecologie en de leefbaarheid op het platteland'*. Eén van de doelen van VIP is de biodiversiteit te verbeteren in het gebied. Om dat te bereiken zullen boeren gewassen moeten telen die dat bevorderen, zoals koolzaad. Koolzaad is bij een bepaalde verhouding in het teeltplan goed voor de biodiversiteit. Persoonlijk heeft hij al lange tijd interesse voor het produceren van biobrandstof door agrariërs, omdat het zaken combineert. Het is zowel een impuls voor de biodiversiteit en als voor de agrarische sector.

De ontwikkelingen van de laatste jaren in de landbouw zijn voor Joep Hermans de aanleiding geweest om een nieuwe bron van inkomsten op te zetten. Met zijn idee heeft hij ook ingespeeld op het beleid van de provincie die het aandeel duurzame energie moet verhogen. Bovendien zocht hij naar een nieuwe activiteit waarbij geen subsidies nodig zijn, omdat *'deze niet consistent zijn en op een gegeven moment ophouden.'*

Organisatie- en samenwerkingsvorm

Vanuit VIP is in 2003 een werkgroep opgericht, waarvan Joep Hermans voorzitter was, om de mogelijkheden voor het vermarkten van koolzaadolie te bekijken. De werkgroep heeft kennis opgedaan over de teelttechniek van koolzaad. Het initiatief vond medestand voor hun ideeën bij de gemeente Venlo. Ze werkten toe naar een businessplan waarbij het adviesbureau AREA veel heeft geholpen. Ook haalde ze kennis binnen via Cultus advies, die kennis verstrekte over teeltsystemen. De veevoerfabriek SAWECO bood de mogelijkheden voor vergaderfaciliteiten. VIP was verantwoordelijk voor de voortgangsbewaking en de rapportage.

In oktober 2004 is de coöperatie opgericht en geregistreerd bij de Kamer van Koophandel.

De initiatiefnemers hebben gekozen voor een coöperatie en niet een stichting omdat ze een winstootmerk hebben. Een coöperatie is volgens Joep Hermans een logische manier om de krachten te bundelen van kleine ondernemers, die een doel nastreven dat ze alleen niet kunnen bereiken. Hij denkt dat de coöperatie als samenwerkingsvorm zijn revival zal krijgen als tegenkracht tegen de globalisering.

Relaties met overheden en andere instituties

De gemeente Venlo is een belangrijke partij waarmee de coöperatie samenwerkt en die als eerste koolzaadolie zal gaan afnemen. Ook steunde de provinciale LLTB (Limburgse Land en Tuinbouw Bond) de ideeën van de coöperatie. Zoals eerder genoemd is de coöperatie voortgekomen uit een werkgroep van VIP en hebben ze in de opstartfase kennis en deskundigheid ingehuurd via de bureaus AREA en Cultus advies (dat onderdeel is van SAWECO, de mengvoederfabriek waarin het initiatief is gevestigd). Ook heeft de coöperatie uitvoerig contact gehad met de provincie, Kamers van Koophandel en de rijksoverheid om te bewerkstelligen dat de koolzaadolie accijnsvrij mag worden geproduceerd en verhandeld. Zonder netwerk binnen de institutionele wereld zou dat nooit zijn gelukt, denkt Joep Hermans.

Knelpunten

- Accijns

Het belangrijkste knelpunt was de verplichte accijns op de koolzaadolie waardoor het niet rendabel zou zijn voor de boeren om dit als brandstof af te zetten. Voor het accijnsvrij kunnen verkopen van koolzaadolie is een onderhandelingsproces van 1,5 jaar nodig geweest met het ministerie van Financiën. Dat heeft dus veel tijd en energie gekost.

Succesfactoren

- Inspelen op de tijdsgeest en lobbyen via een breed netwerk

De veranderende tijdsgeest is zeer belangrijk geweest voor het initiatief. De Europese overheid streeft er momenteel naar dat 2% van de energiemarkt uit duurzame bio-energie bestaat. Door in te spelen op de veranderende tijdsgeest en door gebruik te maken van het brede netwerk waarover Joep Hermans

beschikt, heeft het initiatief een accijnsvrijstelling bewerkstelligd. Het lobbyen begon tijdens een symposium in 2004 waarbij de initiatiefnemers lijntjes hebben uit gegoooid bij politici van de provincie Limburg. Ook stuurde het initiatief brieven naar staatssecretaris Wijn van Financiën en de provincie om druk uit te oefenen.

- Belangen van de verschillende betrokken partijen moeten parallel lopen
Coöperatie Carnola is een samenwerking aangegaan met een loonwerkerbedrijf voor het vermalen van het koolzaad. Volgens Joep Hermans is het erg belangrijk dat de belangen van de betrokken partijen parallel lopen. Daarom is met het loonwerkerbedrijf een contract afgesloten waarmee is vastgelegd dat de agrariërs vijf jaar lang bij het loonwerkerbedrijf hun koolzaad laten persen.

Wensen ten aanzien van ondersteuning of het beleid

Joep Hermans wil graag dat de overheid de zaken meer pragmatisch dan ideologisch beoordeelt. Hij zegt: *'Ambtenaren zijn ideologisch gekleurd en als je die ideologie wilt doorbreken dan heb je het moeilijk.'* Ook vindt hij dat ambtenaren minder conservatief zouden moeten zijn en meer gedurfde beslissingen zouden moeten nemen. *'Een ambtenaar voelt zich niet gedekt als het niet in de structuur of zijn ideologie past. En waarom zou je je baan op het spel zetten door rare dingen te doen? Ook al vind je dat het heel zinvol zou zijn. Dat is iets van alle tijden.'*

Hij snapt wel dat er bepaalde voorwaarden moeten worden gesteld aan nieuwe initiatieven, maar die zouden minimaal moeten zijn. *'De ideeën moeten economisch verantwoord zijn en niet milieuvervuilend. Dat zijn de kaders, maar geef daarbinnen de ruimte. Als mensen kunnen experimenteren en niet geremd worden in hun enthousiasme in een vroeg stadium, dan komen er echt leuke dingen van de grond.'*

Toekomstvisie

Het initiatief heeft geen ambitie om zelf groter te worden. Joep Hermans: *'Wat wij wel ambiëren is dat ons project navolging krijgt. Dat er meer van dergelijke initiatieven komen en niet alleen in Nederland. Misschien juist niet in Nederland, maar in Zuid-Frankrijk of de Sahel-landen of Brazilië. Als je decentralisatie krijgt van energie productie, dan krijg je ook decentralisatie van kapitaalstromen en ook decentralisatie van macht. Dat heeft allemaal met elkaar te maken. Dat is een van de manieren waardoor de mensen op het platteland kunnen blijven. Het geld blijft in de regio.'*

Stichting Naobers van Zudert

Bewoners beheren het turfgravers landschap

Het initiatief

Bewoners van dertien huizen in het plaatsje Dwarsgracht in Overijssel beheren het karakteristieke dorpslandschap. Het waterstreek dorp, dat temidden van het natuureservaat De Wieden is gelegen, verandert in een bosland-

schap als gevolg van het verdwijnen van de agrarische activiteiten. De bewoners, waaronder twee riettelers, wonen in het zuidelijke deel van het dorp aan de dorpsgracht. Haaks op deze gracht liggen langgerekte hooi- en rietlanden die ontstaan zijn door verlanding van petgaten. In de zomer van 2005 hebben de bewoners herstelwerkzaamheden verricht door middel van maaien, hooien en het kappen van bomen. Ook hebben ze een 'hooifeest' en excursies georganiseerd. De komende drie jaar willen ze het achterstallig onderhoud van het landschap wegwerken en een fonds oprichten waarmee ze de continuïteit voor het beheer en financiële onafhankelijkheid kunnen bewerkstelligen.

Aanleiding en drijfveren

Harm Piek is ecooloog bij Natuurmonumenten en initiatiefnemer van het eerste uur. Hij is al een paar jaar bezorgd over de veranderingen in het dorp. Als gevolg van het verdwijnen van de agrarische activiteiten die het eeuwenoude landschap open hielden, verruigen de bloemrijke hooilanden en ontstaat er bos. Naast de vermindering van de ecologische diversiteit van het landschap heeft dit negatieve consequenties voor de landschapsbeleving van de bewoners. Evenals voor de economische waarde van de huizen. *'Mensen hebben veel geld betaald voor hun huis vanwege het mooie uitzicht en mooie ligging. Als dat een boslandschap wordt, nou daar heb je er meer van in Nederland.'* Ook de recreatieve belevingswaarde van het dorp vermindert. *'Dwarsgracht is een dorp waar heel veel bezoekers per boot doorheen komen. Mensen die naar De Wieden komen, maken geen onderscheid tussen het natuurgebied puur sang en het dorp dat daar ligt. Zij zien ook gebeuren dat het landschap van het dorp aan het veranderen is.'* Naast het tegengaan van deze waarde- en kwaliteitsvermindering, willen de initiatiefnemers ook de sociale cohesie tussen bewoners van buiten de streek en de oorspronkelijke bewoners verbeteren. *'Door gezamenlijk de handen uit de mouwen te steken, kan er weer meer een gemeenschapsgevoel ontstaan.'*

Organisatie- en samenwerkingsvorm

Toen Harm Piek zijn zorgen kenbaar maakte aan medebewoners was hun eerste reactie dat de gemeente of Natuurmonumenten er iets aan moest doen. Toen hij

aangaf dat het voornamelijk 'eigen land' is en dus hun eigen verantwoordelijkheid, en toen hij voorstelde om samen iets te doen, werden mensen enthousiast en vroegen ze hem alles op papier te zetten. Hij organiseerde een bijeenkomst en tot zijn verbazing kwam iedereen. De grote vraag was hoe pak je zoiets aan? Ze konden zelf vrijwillig werk doen, maar ze konden ook de riettelers inschakelen. En die kosten geld, dus was er subsidie nodig.

Harm Piek nam het voortouw en organiseerde een excursie waarbij hij vertelde over de geschiedenis en betekenis van het landschap, wat de andere initiatiefnemers zeer motiveerde. Dit was ook het startpunt om een werkgroep en bestuur te formeren en komen om een rechtspersoon op te richten, wat nodig is om voor subsidies in aanmerking te komen. Ze hebben voor een stichting gekozen, hoewel ze ook een vereniging in overweging hebben genomen. Maar ze kwamen tot de conclusie dat een stichting slagvaardiger is. Harm Piek is niet één van de vijf bestuursleden, maar officieel adviseur van de stichting. Hoewel hij relatief het meeste weet van natuur en landschapsbeheer, heeft hij hiervoor gekozen omdat hij bij Natuurmonumenten werkt en dit strikt gescheiden wil houden.

De initiatiefnemers wordt gevraagd jaarlijks een vaste financiële bijdrage te geven. Daarnaast betalen ze voor het onderhoud een bepaald bedrag afhankelijk van hun financiële situatie en de hoeveelheid grond die ze inbrengen. Ook vragen ze subsidie voor agrarisch natuurbeheer aan de het ministerie van LNV. Dit doen zij individueel (maar wel via de stichting) omdat zij de enige gerechtigde zijn als eigenaar van de grond.

Relaties met overheden en andere instituties

De stichting heeft contacten met Natuurmonumenten die ook enkele stukjes grond in het dorp heeft. Natuurmonumenten heeft aan de stichting gevraagd of zij deze gronden in beheer wil nemen en voor volgend jaar zijn er opties voor andere gronden. Ook hebben ze met het bezoekerscentrum afgesproken dat er tijdens excursies verteld wordt over het project. *'We hebben voorgesteld om langs de vaart uit te stappen om een wandelingetje te maken en dat wij dan een inleiding houden van 20-30 minuten. Natuurmonumenten betaalt dan daarvoor.'*

KNHM heeft een subsidie van drie jaar toegezegd en ondersteunt het initiatief op organisatorisch gebied. Ook is er een aanvraag voor financiële ondersteuning gedaan bij het VSB-fonds. Verder is er overleg met het ministerie van LNV voor subsidies via Programma beheer. Bij de provincie Overijssel is subsidie aangevraagd uit het Leader+ programma. De gemeente is ook benaderd voor financiële hulp maar deze heeft een afwachtende houding en vindt dat het beheer van gronden door de eigenaren, de bewoners dus, zelfstandig moeten worden uitgevoerd.

Knelpunten

- Subsidieregelingen

De voorwaarden die worden gesteld door de subsidieregelingen zijn niet altijd toepasbaar op de specifieke situatie. Bovendien zijn de subsidies vaak eenmalige

investeringen voor het wegwerken van achterstallig onderhoud en dragen ze niet bij aan continuïteit in het daarna volgende reguliere beheer. De overheid vindt particulier landschapsbeheer nog vooral een taak van agrariërs en dat maakt het moeilijk voor niet agrariërs om aanspraak te maken op subsidies. Ook stuiten ze op een houding van de overheid die hier nog niet op ingespeeld is.

Verder is het aanvragen van subsidies heel ingewikkeld en kost het heel veel tijd. *'Het bleek dat er maar weinig mensen waren die daar een beetje verstand van hadden. De subsidiewereld is ook razend moeilijk. Toen hebben we gezegd dat we daar maar hulp bij moeten halen.'*

Succesfactoren

- **Communicatie**
Om draagvlak voor hun idee te krijgen, hebben ze excursies voor bewoners, de provincie en belangstellenden georganiseerd in het gebied. Communicatie en presentatie zijn erg belangrijk geweest voor het slagen van het initiatief.
- **Enthousiaste trekker met veel kennis en visie**
Een andere succesfactor is een enthousiaste trekker die veel inhoudelijke kennis, een visie en een netwerk heeft. En die de wegen kent naar hulp bij subsidieaanvragen.
- **Continuïteit**
Verder is continuïteit in het enthousiasme van de initiatiefnemers en in de financiering erg belangrijk. *'We willen eigenlijk zo onafhankelijk mogelijk van de overheid functioneren. We streven ernaar om een stichting te zijn die zoveel geld in kas heeft dat als er een of twee mensen wegvallen, we dat kunnen opvangen via uitbesteding. Het budget zal moeten bestaan uit privaat geld, giften van bewoners en eenmalige subsidies.'*

Wensen ten aanzien van ondersteuning en het beleid

Bredere en meer integrale insteek bij subsidie voor particulier landschapsbeheer is de wens van Joep Hermans. Hij zegt: *'Ik zou graag zien dat de overheid dit soort initiatieven ziet als een vorm van landschapsbeheer en dat ze het idee loslaat dat de subsidie alleen bedoeld is als een inkomensondersteuning voor landbouwers die inkomsten derven. En dat burgers dus ook financiële ondersteuning kunnen krijgen van de overheid. Verder zou ik willen dat men het ook meer integraal bekijkt. Dat het niet alleen maar gaat om het maaien van grasland maar dat het ook gaat om de leefbaarheid van het dorp, de sociale cohesie binnen zo'n dorpsgemeenschap en om recreatieve en historische waarden.'*

Toekomstvisie

De toekomst zien ze positief in. *'Het enige wat een bedreiging is, is dat men massaal verhuist of stokoud wordt en niet meer de handen uit de mouwen kan steken.'*

Stichting Boeren met uitzicht

Een Drentse boerensamenwerking voor aanvullende inkomsten door de aanleg van natuur en wandelpaden

Het initiatief

In het Drentse open veenlandschap zijn vijf agrariërs uit het dorp Eerste Exploërmond vanaf de zomer van 2003 op zoek naar een aanvullende bron van inkomsten. De voorwaarde is dat deze zoektocht hun huidige bedrijfsvoering niet beïnvloedt. De voornamelijk aardappelteilers zien de prijs van hun pootgoed omlaag gaan en denken dat het telen van aardappelen geen betrouwbare bron van inkomsten is voor de toekomst. Hun plan is om gezamenlijk een groenstrook langs de sloten door het lintdorp en om wandelpaden aan te leggen door hun akkers. Op deze manier verwerven ze via de compensatie inkomstenderving agrarisch natuurbeheer aanvullende inkomsten. Ze zijn trots op het landschap waarin ze wonen en willen dat laten zien. Het project viel in de prijzen bij de provinciale landbouwprijsvraag 'Beter Boeren in Drenthe' in 2005. Ze willen samenwerken met andere partners in het gebied om een natuurnetwerk te creëren. Dirk Jan Beuling, één van de initiatiefnemers, zegt: *'We hebben aardig op papier hoe de wandelroute gaat lopen. Dit is nu in verdere uitvoering met SBNL, een organisatie voor particulier en agrarisch natuurbeheer. Het Lofar, stichting Drents Landschap, Avebe en nog een particuliere organisatie zijn hierbij betrokken.'*

Aanleiding en drijfveren

De boeren zijn benaderd door Wijnand Saathof van het HBL, een kennisinstituut op het gebied van onderzoek en advisering in de agrarische sector, om te brainstormen over onder andere plattelandsontwikkeling en natuurontwikkeling op de boerderij. De motivatie van de boeren om op dit voorstel in te gaan, was dat de wereld verandert, evenals de subsidiestromen voor de primaire productie vanuit Brussel en Den Haag. Ze vinden dat je je daar van kan afkeren, maar je kunt er ook in mee gaan en zo toch het 'boerengeld' binnen halen. Door zichzelf deelgenoot te maken van de veranderingen in de landbouw willen ze er een zo prettig mogelijke invulling aangeven waarbij ze zelf kunnen sturen.

Organisatie- en samenwerkingsvorm

Zeer recent is er een officiële rechtsgeldige organisatievorm opgericht, Stichting Boeren met uitzicht. Het initiatief wilde dit zo snel mogelijk doen in verband met het aanvragen van subsidies. De beslissing voor een stichting is in overleg gegaan met hun adviseur Wijnand Saathof. Ook voor vele andere organisatorische en financiële kwesties laten de boeren zich door hem adviseren.

Relaties met overheden en andere instituties

De boeren krijgen een financiële bijdrage van de provincie omdat ze de prijs 'Beter boeren in Drenthe' hebben gewonnen. Ook krijgen ze subsidie van Leader+ en KNHM. Alles bij elkaar ongeveer 245.000 euro. Naast een financiële bijdrage begeleidt KNHM het initiatief op organisatorisch vlak.

Ze kiezen er bewust voor om samen te werken met partijen die niet gelieerd zijn aan de landbouw, zoals Vogelbescherming, wildbeheereenheden e.a., om zo een breder draagvlak voor hun idee te creëren.

Knelpunten

- Gebrek aan kennis, kunde en tijd

Het grootste knelpunt dat de boeren ervaren is het gebrek aan kennis en kunde om het initiatief op te starten. Volgens Dirk Jan Beuling heeft iedereen het druk op zijn eigen bedrijf en ontbreekt het vaak aan tijd om aan het gezamenlijke plan te werken. *'Als je met elkaar zit te vergaderen, dan zijn er wel mooie voorstellen of plannen. Dan is de volgende stap om concrete afspraken te maken Dat is nog niet helemaal van de grond gekomen.'* Als ze moeten kiezen tussen het initiatief en hun eigen bedrijf, kiezen ze voor hun bedrijf. *'Ik zeg wel eens populair, het ontbreekt ons aan tijd voor research. En daar loopt het nou vaak spaak. Er is heel veel creativiteit als je mensen bij elkaar zet, maar dan heb je eigenlijk iemand nodig die dat op gang brengt en begeleidt.'*

Succesfactoren

- Het spel meespelen

De initiatiefnemers ondervinden geen directe belemmeringen door het beleid van de overheid. Dirk Jan Beuling ziet de omgang met de overheid eerder als een soort spel: *'Mensen die geld verstrekken, die hebben ook bepaalde ideeën en die willen ze dan ook weer terug zien in het project. Zolang je in hun straatje meeloopt, kan je er je voordeel meedoen.'*

- Presentatie

De boeren zijn zich er van bewust dat de manier waarop het plan wordt gepresenteerd, belangrijk is voor het slagen van het project. *'Als je het met trots en overtuiging brengt, van ik ben trots op dit gebied en ik hou van dit gebied, dan komt dat heel anders over dan wanneer je begint over het kale en vlakke gebied.'*

Tijdens het bezoek van de jury voor de prijsvraag van de provincie legden ze daar de nadruk op. Ook bij de keuze voor de naam van het initiatief hebben ze daar opgelet. *'Je bent nu in het kale eentonige veenkoloniale landschap met aardappels en granen. Maar je bent ook in het rustige weidse veenkoloniale landschap waar je de wind nog kunt horen en waar je nog ver kan kijken zonder dat je belemmerd wordt door auto's. Vandaar dus ook boeren met uitzicht, die ruimte is hier nog.'*

- **Bekendheid**
De prijsvraag heeft hen op de kaart gezet en dat hebben ze als zeer positief ervaren bij het contact met instanties. Dirk Jan Beuling vertelt: *'Ik vond het onvoorstelbaar dat als je op de kaart staat en een mooi verhaal hebt - of je nou naar de Heidemij gaat of naar de Rabobank - hoe gemakkelijk het geld loskomt. Daar heb ik me echt over verbaasd.'*
- **Groepsband/vertrouwen**
De boeren zijn samen de mogelijkheden van een wandelroute gaan bekijken op een zonnige dag in juni. Ze deden alle machines uit en zijn twee à drie uur gaan lopen. Dat hebben ze als uniek ervaren. *'Het werk laten liggen en dan met pioniers aan de slag gaan.'* Iedereen die meedoet, vindt het leuk en wil er ook tijd en energie in steken. Dat het niet meteen wat oplevert vinden ze niet erg, maar het moet uiteindelijk een bijdrage gaan leveren aan het draaien van het bedrijf. Ze zullen trots zijn als ze over drie jaar kunnen aantonen dat het initiatief significant heeft bijgedragen aan hun bedrijf.

Wensen ten aanzien van ondersteuning en het beleid

De boeren hebben erg veel behoefte aan een extern iemand die het project een stap verder helpt. Een soort coach, die de boel op de rails zet en een trekkersrol vervult. Voor henzelf zien ze die rol niet weggelegd. *'Ik denk dat je het inpasbaar moet maken in het budget. Het is alleen jammer dat het ten koste gaat van gelden die voor boeren bestemd zouden moeten blijven. Maar ik heb liever dat er iets van de grond komt en dat ik er iets aan over houd, dan dat je heel lang ergens op gefantaseerd hebt met elkaar en dat het dan net niet lukt.'*

Toekomstvisie

Over drie jaar zouden ze graag zien dat er iets opgebouwd is waar ze verder mee kunnen. Dat er dan een keurige groenstrook door het dorp ligt. Dat het toerisme op gang is gekomen, zodat ze kunnen laten zien dat het een prachtig landschap is waarin ze leven. Ze zien de 'babyboomers' die binnenkort stoppen met werken als een doelgroep. *'De geboortegolf van na de oorlog is een categorie mensen die prachtige pensioenregelingen hebben.'*

Boeren volgens de Pergola methode

Consumenten en boer delen samen het risico

Het initiatief

Op het biologisch-dynamische bedrijf de Oosterwaarde dichtbij Deventer, wordt vanaf 1996 geboerd volgens de Pergola methode. Dit is een samenwerkingsverband tussen een boer en consumenten, waarbij de boer zorgt voor het land en de productie, en de consumenten de wekelijkse oogst delen, ongeacht of die nu groot of klein uitvalt. Zo delen zij het risico. Meer dan 200 deelnemers hebben zich inmiddels verbonden aan de Oosterwaarde. Zij vormen samen met boerin Tineke Bakker de Pergola-Associatie. De klanten nemen elk jaar voor een vaststaand bedrag een vast percentage van de oogst af, zodat de inkomsten van de boerin worden gegarandeerd en niet afhankelijk zijn van prijsfluctuaties. Door de economische binding ontstaat er ook een sociale binding. De stedeling komt in aanraking met het productieproces en is loyaal naar de producent.

Een deel van de klanten is ook daadwerkelijk actief op de boerderij als vrijwilliger. Er zijn op dit moment nog twee van zulke initiatieven in Nederland, die onafhankelijk van elkaar zijn opgestart. Tineke Bakker vindt de Pergola methode een succes. Ze is pas een onderzoek gestart naar de oorzaken van het kleine aantal bedrijven dat boert volgens de Pergola methode en naar de mogelijkheden om het makkelijker te maken voor bedrijven om over de stappen naar deze methode. Zij streeft naar 20 initiatieven over vijf jaar die een soort kennisnetwerk vormen en waarbij zij een begeleidende rol heeft.

Een deel van de klanten is ook daadwerkelijk actief op de boerderij als vrijwilliger. Er zijn op dit moment nog twee van zulke initiatieven in Nederland, die onafhankelijk van elkaar zijn opgestart. Tineke Bakker vindt de Pergola methode een succes. Ze is pas een onderzoek gestart naar de oorzaken van het kleine aantal bedrijven dat boert volgens de Pergola methode en naar de mogelijkheden om het makkelijker te maken voor bedrijven om over de stappen naar deze methode. Zij streeft naar 20 initiatieven over vijf jaar die een soort kennisnetwerk vormen en waarbij zij een begeleidende rol heeft.

Aanleiding en drijfveren

Tineke Bakker zag dat schaalvergroting ook in de biologische landbouw op den duur niet te vermijden is om te overleven. Zij en haar voormalige partner wilden graag een divers bedrijf met allerlei soorten producten en activiteiten en schaalvergroting paste daar niet bij. Ze zochten naar een manier om hun ideaal te bereiken en via een Amerikaanse consulent kwamen ze in aanraking met de Pergola methode. In de Verenigde Staten is de methode al wel verder ontwikkeld en wijder verspreid. In Nederland was de Oosterwaarde het eerste bedrijf die deze methode gebruikt.

Organisatie- en samenwerkingsvorm

De initiatiefnemers Tineke Bakker en haar toenmalige partner hadden geen geld en eigen vermogen om een bedrijf op te starten en hebben toen een stichting opgericht met behulp van vrienden en kennissen. De stichting beheert het geld dat gestort is

door familie en kennissen voor de opstartfase. Deze stichting staat los van de samenwerking met de deelnemers.

De samenwerkingsvorm tussen de boerin en de deelnemers lijkt sterk op een vereniging maar is niet als zodanig geregistreerd. Er is bewust voor een informele vorm gekozen. Ze vindt het prettig dat ze nog kan blijven zoeken naar de beste vorm en gemakkelijk dingen kan veranderen zonder dat allerlei statuten moeten worden veranderd. De klanten hebben zeggenschap in de vorm van een kerngroep van zes personen waarmee de boerin overlegt. Ze denken mee en mogen tot op zekere hoogte meebeslissen. Uiteindelijk heeft de boerin het laatste woord, omdat ze het grootste risico draagt en de meeste boerenkennis heeft. Alle leden hebben een individueel contract met de boerin. In de toekomst zou dit kunnen veranderen als dat nodig is voor het oprichten van een belangenvereniging of als het technisch financieel gezien beter zou zijn. Eén keer per jaar wordt een vergadering met alle deelnemers belegd, waarbij de begroting en een jaarplan bekend worden gemaakt. Verder is er een maandelijks nieuwsbrief waarin het wel en wee van op het bedrijf en de activiteiten en nieuwtjes bekend worden gemaakt. Hiermee is een open organisatie gecreëerd waarbij de klanten veel inzicht hebben in de bedrijfsvoering.

Relaties met overheden en andere instituties

Subsidies van het ministerie van LNV voor het opstarten van een bedrijf in de biologisch dynamische landbouw zijn benut. Los van deze opstartsubsidies streven ze naar de grootst mogelijke autonomie en zo min mogelijk bemoeienis van de overheid en andere instituties. Dit om zo veel mogelijk hun eigen gang te gaan en zo min mogelijk te worden belemmerd door regels.

Het vervolgproject om de Pergola methode verder te verspreiden, wordt gefinancierd door o.a. KNHM (die ook zorgt voor inhoudelijke ondersteuning), het VSB-fonds en een paar andere kleine fondsen.

Knelpunten

- Tijdrovende communicatie
Het communicatieve gedeelte van haar werkzaamheden neemt veel tijd in beslag. En met het aansturen van de vrijwilligers is ze veel meer tijd kwijt dan ze had gedacht. Daardoor gaf het haar aanvankelijk vaak weinig bevrediging. *‘Je hebt het gevoel dat je niet echt werkt. Zodra je je dat realiseert, ga je er wel rekening mee houden, maar dat is dus iets dat ik heb moeten leren uit ervaring.’*
- Opzeggen van het vertrouwen in de boer door de leden
Volgens Tineke Bakker is roddel en jaloezie de vijand van dit systeem. *‘Het systeem is een netwerk van mensen. Wanneer deze niet tevreden zijn over het functioneren van de boer, kan het als een kaartenhuis in elkaar storten. De grootste valkuil is de sociale kant en dus niet de technische kant wat je misschien eerder zou verwachten, omdat de prijzen kunnen instorten of de productiekosten kunnen stijgen.’*

- **Uitbreiding van de methode moeizaam**
Het lijkt nog vrij lastig om de methode te laten doorgroeien naar andere bedrijven. De initiatiefneemster denkt dat boeren opzien tegen de communicatieve kant die bij de methode hoort. Het is een grote stap voor boeren om veel te moeten vergaderen en organisatorische werkzaamheden te moeten verrichten. Het aansturen van vrijwilligers vraagt tijd en aandacht en leidt ertoe dat je minder tijd op het land door kan brengen als boer. Ook het openbaar maken van de begroting aan de leden is voor veel boeren moeilijk, omdat er vaak nog een taboe oplicht.

Succesfactoren

- **Grote betrokkenheid van de deelnemers**
Het succes van dit systeem is de grote betrokkenheid van de deelnemers bij het bedrijf. Er is een hecht team ontstaan van mensen, een vriendenclub. Het bedrijf is een deel van de samenleving geworden.
De betrokkenheid zorgt bijvoorbeeld voor meer begrip voor de landbouw en de landbouwprocessen. De deelnemers zijn bereid om te eten wat het seizoen biedt, zijn bereid genoeg te nemen met uiterlijk niet perfecte groenten (bijvoorbeeld dunne prei, twee kleine kropjes andijvie in plaats van 1 grote, een kromme wortel, gewassen met een beetje hagelschade etc.). Daardoor is er geen overschot maar productie voor een werkelijke vraag. De consument eet wat van het land komt op dat moment.
- **Gevarieerde en actieve club mensen**
Ook maakt de samenkomst van veel verschillende mensen en contacten van alles mogelijk. Er zijn bijvoorbeeld mensen die geld schenken of een investering financieren. Of ze helpen met juridisch advies, bouwtechnisch advies etc. Ook hebben mensen geholpen met het bouwen van een schuur, een afdak, een kantine en een kantoor. Hierdoor voelt Tineke Bakker waardering voor haar werk.

Wensen ten aanzien van ondersteuning

Tineke Bakker zou willen dat er meer aparte regelgeving voor biologische landbouw komt die beter aansluit bij deze manier van boeren. Op dit moment ervaart ze de visie van de overheid op de landbouw en de visie van de Pergola methode als twee aparte werelden. De overheid ziet nog steeds toekomst in de gangbare landbouw en is om die reden daar vooral op gericht.

Toekomstvisie

In de toekomst wil ze graag het bedrijf uitbreiden met melk en vleesvee. Daarvoor zullen er gebouwen op het bedrijf moeten worden omgebouwd en ziet ze graag weer een extra boer op het bedrijf om de taken te verdelen. Ook de klantenkring uitbreiden is een van haar doelstellingen. De leden zelf hebben ook veel toekomstideeën, zoals het geven van kookles of het beginnen van een theetuin.

3 Conclusies

In dit hoofdstuk bespreken we de opvallendste observaties ten aanzien van de initiatieven van zelforganisatie die we hebben gevonden. Deze bevindingen zijn gebaseerd op de tien uitgewerkte initiatieven en de overige initiatieven van zelforganisatie die we tijdens de verkenning zijn tegengekomen. In bijlage III is een korte beschrijving gegeven van deze initiatieven. We geven hiermee geen volledig beeld van zelforganisatie in het landelijke gebied, maar hopelijk wel een impressie van wat er zoal speelt bij initiatieven van zelforganisatie vanaf het eerste idee tot de concrete uitvoering.

Dit hoofdstuk begint met de drijfveren van zelforganisatie. Vervolgens zullen o.a. de motieven voor samenwerking, het proces van idee tot initiatief en de keuze voor een organisatievorm aan de orde komen en wordt een beschrijving gegeven van de relaties die initiatieven hebben met instituties. Het gaat dan om de mate waarin initiatieven autonoom dan wel afhankelijk van instituties opereren. Tot slot wordt een aantal knelpunten beschreven, die initiatieven van zelforganisatie ondervinden als gevolg van de houding van de instituties waarmee ze te maken hebben.

3.1 Drijfveren

De drijfveren voor zelforganisatie die we zijn tegengekomen, kunnen we grofweg indelen in twee groepen: (1) het verbeteren van de sociaal-economische positie van de betrokkenen en (2) het behartigen van een maatschappelijk belang. Een aantal van de gevonden initiatieven komt in de eerste plaats voort uit eigenbelang. Maar er zijn ook initiatieven die primair zijn ontstaan uit onvrede met de gang van zaken in de omgeving, waarbij de motieven uitstijgen boven het persoonlijke belang. Hierbij is het interessant waarom deze mensen zich geroepen voelen om iets zelf op te pakken en waarom zij de verantwoordelijkheid niet bij de overheid of anderen laten. Uit de gesprekken blijkt dat deze mensen zich zorgen maken. De stichting IJsselhoeven, het bewonersinitiatief in Broekland en stichting Noabers van Zudert zijn voorbeelden hiervan. Betrokkenen zien de leefbaarheid van hun directe omgeving achteruit gaan en merken dat de overheid niet of nauwelijks iets doet. Daarom grijpen de initiatiefnemers zelf in voor het te laat is.

Ook de initiatieven die voornamelijk uit eigenbelang voortkomen, maken zich zorgen over de toekomst, maar dan vooral vanuit een individueel economisch perspectief. Dit is het geval bij de stichting Boeren met uitzicht, Coöperatie Carnola, Ko-alitie en stichting Brokkenbroek. Deze boereninitiatieven zien de invloed van de landbouw op de politiek verminderen, de subsidies op de primaire productie dalen, de eisen van de wereldmarkt op zich afkomen of krijgen te maken met plannen voor natuurontwikkeling op hun gronden. Ze maken zich zorgen over hun economische voortbestaan en zoeken naar nieuwe manieren om inkomsten te genereren.

Het is echter niet zo dat initiatieven uit onvrede met de gang van zaken in hun omgeving puur het maatschappelijke belang dienen, of dat initiatieven uit economische noodzaak puur uit eigenbelang voortkomen. De drijfveren van de gevonden initiatieven overziend, lijken de meeste initiatieven voort te komen uit zowel eigenbelang als uit maatschappelijke motieven. De mix is alleen verschillend voor elk initiatief. Sommige initiatieven hebben alleen te maken met eigenbelang, zoals Blaaswind BV dat er op gericht is om een nieuwe inkomstenbron voor een twintigtal agrariërs te genereren. Dit geldt ook voor het woonproject Villa Futura, waarbij een aantal senioren huishoudens een eigen plek wil realiseren om samen oud te worden. De initiatiefnemers verenigen hun persoonlijke belangen in een collectief doel. Bij andere initiatieven spelen maatschappelijke motieven meer een rol, zoals bij de Stichting Brokkenbroek, waar de betrokken boeren ook economisch voortbestaan nastreven, maar tegelijkertijd willen bijdragen aan het behoud van het agrarische cultuurlandschap. Ook de initiatiefnemers van de stichting Boeren met uitzicht gaan in de eerste plaats voor aanvullende inkomsten, maar een zeer belangrijke motivatie is tevens hun trots en verantwoordelijkheidsgevoel voor het Drentse veenlandschap. De leden van de Stichting Naobers van Zudert zetten zich hoofdzakelijk in voor het behoud van het karakteristieke landschap in hun dorp. Maar de leden van de stichting (allen bewoners) hebben uiteraard ook persoonlijke belangen bij hun initiatief, zoals de economische waarde van hun huis.

Het maatschappelijke belang van particuliere initiatieven wordt lang niet altijd erkend door lagere overheden. We krijgen de indruk dat lagere overheden zich vaak niet bewust zijn van de daadkracht en de positieve invloed van de initiatieven op de leefbaarheid en kwaliteit van de omgeving en de gemeenschap. Dit ondervonden bijvoorbeeld de Brokkenbroek boeren. Zij werden niet serieus genomen door de gemeenten en het waterschap, toen zij aangaven dat zij zelf voor natuurontwikkeling en landschapsbeheer op hun gronden wilden zorgen. En een initiatiefneemster van de stichting IJsselhoeven kreeg de indruk, dat de gemeenten haar vooral zagen als een goed bedoelende vrijwilliger zonder de benodigde kennis en deskundigheid om daadwerkelijk iets te kunnen betekenen voor het behoud van de cultuurhistorisch waardevolle IJsselhoeven.

3.2 Motieven voor samenwerking

De vraag is waarom mensen ervoor kiezen om *samen* een initiatief op te pakken. De gevonden initiatieven laten verschillende redenen zien, maar samenwerking lijkt over het algemeen te ontstaan vanwege wederzijdse afhankelijkheid. De initiatieven zijn van dien aard dat het doel niet alleen te bereiken is. Bovendien biedt samenwerking meer mogelijkheden waar het tijd, geld, feedback op ideeën en kennisuitwisseling betreft. Ook geven sommige initiatiefnemers aan dat ze kiezen voor samenwerking vanwege het gevoel dat ze samen sterker staan, om de verantwoordelijkheid niet alleen te hoeven dragen en om meer draagvlak bij de omgeving en de

overheid te krijgen. Verder zijn de sociale contacten, die de initiatiefnemers een gevoel van verbondenheid en gezamenlijkheid geven, ook een belangrijke reden om samen te werken. Die gezamenlijkheid en verbondenheid lijkt een van de belangrijkste krachten van een initiatief van zelforganisatie. Het geeft een initiatief veel energie en veel inzet en loyaliteit van de initiatiefnemers. Om die reden heeft het initiatief Blaaswind BV ervoor gekozen om eerst verbondenheid te creëren tussen de betrokken boeren voordat externe stappen zouden worden genomen. Ook bij de stichting Brokkenbroek en het bewonersinitiatief in Broekland is een hechte vriendenclub ontstaan. En bij Villa Futura is vriendschap zelfs het uitgangspunt. De sociale verbondenheid geeft vertrouwen in de toekomst en fungeert als vangnet voor de vele onzekerheden die spelen bij het opstarten van een gezamenlijk project. Gezelligheid en vriendschap blijken vaak ook redenen voor mensen om vol te houden en bieden dus goede kansen voor de continuïteit van een initiatief.

3.3 Het proces

Bij het opstarten van een initiatief van zelforganisatie speelt een enthousiaste en kundige trekker meestal een belangrijke rol. Hij of zij probeert medestanders voor zijn/haar idee te vinden. Een voorbeeld hiervan is de stichting Noabers van Zudert, waarbij de trekker een levendige excursie organiseerde die tot veel enthousiasme en motivatie bij zijn medebewoners leidde. Zij vroegen hem vervolgens al zijn ideeën op papier te zetten. Bij het initiatief Ko-alitie (het samenwerkingsverband tussen 10 melkveehouders) ontdekte de trekker dat het geen goede strategie was om met een kant en klaar plan bij de andere agrariërs aan te komen. Het werkte veel beter om alle mogelijkheden open te houden zodat er een gezamenlijk denkproces kon ontstaan.

Het blijkt verder belangrijk dat een trekker de kennis en expertise heeft om het idee te vertalen voor de 'buitenwereld'. En dat hij of zij op de hoogte is van de gang van zaken binnen de overheid of subsidiewereld, zodat de plannen haalbaar en concreet worden geformuleerd. Een wervende presentatie van het idee, het kiezen van een pakkende naam en goede communicatie (bijvoorbeeld met een website) blijken belangrijke factoren te zijn voor het slagen van een initiatief. Uit de initiatieven blijkt dat deze factoren ervoor hebben gezorgd dat de initiatiefnemers serieus werden genomen door de 'buitenwereld' en dat er draagvlak bij de omgeving en overheden ontstond.

Maar lang niet in alle gevallen is er een natuurlijke trekker binnen het initiatief aanwezig. En dat zorgt voor problemen bij het opstarten en het verdere verloop van het initiatief. Het bewonersinitiatief in Broekland geeft bijvoorbeeld aan dat vergaderingen soms een 'kippenhok' lijken omdat iedereen door elkaar praat. Ze vinden het moeilijk om duidelijk een lijn of doel te formuleren. Ook andere initiatieven onderkennen iets dergelijks. Zoals de boeren van Ko-alitie, die zeggen behoefte te hebben aan een partij die knopen doorhakt. Daarnaast geven veel initiatieven (vooral boe-

ren) aan dat ze te weinig tijd hebben om van hun idee een concreet initiatief te maken en om een eventueel subsidietraject volledig te doorlopen. Een voorbeeld hiervan is het initiatief Boeren met uitzicht. Deze ondernemers willen graag hun ideeën en plannen realiseren, maar komen daar nauwelijks aan toe omdat ze het te druk hebben op hun bedrijf. Het aantrekken van een professionele adviseur blijkt een goede oplossing voor het gebrek aan tijd, kennis en kunde. Voorbeelden hiervan zijn Blaaswind BV en de stichting IJsselhoeven. De voorzitter van Blaaswind BV stelt dat een intermediair tussen het initiatief en de betrokken overheden onmisbaar is voor het slagen van dergelijke initiatieven. Een intermediair moet de taal van de overheden spreken, contacten binnen de institutionele wereld hebben en over de benodigde expertise, kennis en communicatieve vaardigheden beschikken. Niet elk initiatief heeft echter de financiële middelen om een professional te kunnen inhuren. Een wens van het Broekland initiatief is dan ook om organisatorische hulp in te kunnen roepen zonder dat daar financiële consequenties aan vast zitten.

Het proces van idee tot concreet handelen neemt meestal geruime tijd in beslag omdat mensen naar een gezamenlijk gedragen plan toe moeten groeien. Angst bij de individuele deelnemers om zekerheden op te geven, speelt hierbij een rol. Evenals de angst om zich te verbinden aan anderen en om de eigen onafhankelijkheid op te geven. Wanneer bij boereninitiatieven een vergaande samenwerking wordt nagestreefd (zoals bij Ko-alitie en Blaaswind BV), zijn de betrokkenen zeer afwachtend omdat ze zeker willen weten dat hun belangen (inkomsten) worden gewaarborgd in de toekomst. Het gezamenlijk doorlopen van de ideefase en het planproces blijkt heel belangrijk te zijn om alle neuzen dezelfde kant op te laten wijzen. Villa Futura organiseerde zelfs een trainingsdag om dit te bereiken. Ook de Friese boeren van Ko-alitie geven aan dat het belangrijk is om de tijd te nemen om gezamenlijk een groeiproces door te maken zodat een gezamenlijk gedragen visie kan ontstaan.

Het is opvallend dat veel initiatieven zeer gericht zoeken naar bruikbare kennis en expertise bij organisaties. Verder worden vaak (overheids)instanties benaderd voor financiële middelen (subsidie) en moeten initiatieven in veel gevallen bij overheden planologische toestemming aanvragen.

3.4 Samenwerkingsvorm

Veel van de gevonden initiatieven hebben geen officiële organisatievorm. Dit heeft waarschijnlijk te maken met de idee- of opstartfase waarin de meeste initiatieven nog verkeren. Wellicht kiezen ze in de toekomst nog voor een organisatievorm. Sommige initiatieven vinden het echter voor het bereiken van hun doel niet nodig om een officiële organisatievorm te kiezen. Zoals het initiatief van bewoners in Broekland, die samen activiteiten voor de leefbaarheid van hun dorp oppakken. Ook Villa Futura en Ko-alitie zien tot nu toe geen reden om een officiële vorm te kiezen en geven de voorkeur aan een informele vorm van organiseren. Bij de meeste sub-

sidie verstrekkers is een rechtsgeldige organisatievorm echter noodzakelijk om voor subsidie in aanmerking te komen. Dit was bij initiatieven als Boeren met uitzicht en Brokkenbroek de reden om een stichting op te richten.

De initiatieven die voor een rechtsvorm hebben gekozen, kiezen meestal voor een stichting als rechtsvorm. De andere initiatieven vormen een coöperatie, vereniging of BV. De keuze voor de soort organisatievorm is mede afhankelijk van het doel dat men wilt bereiken; met of zonder winstoogmerk. Bij initiatieven zonder winstoogmerk kiezen de meesten voor een stichting en niet een vereniging, omdat dit minder administratieve rompslomp geeft en beslissingen sneller kunnen worden doorgevoerd. Initiatieven die wel een winstoogmerk hebben, kiezen voor een BV of een coöperatie (zoals Coöperatie Carnola en Blaaswind BV). De keuze tussen deze twee vormen is wederom afhankelijk van het doel. Een coöperatie is geen rechtsgeldige samenwerkingsvorm, een BV wel. Een overeenkomst tussen de twee samenwerkingsvormen is dat de winst wordt verdeeld onder de betrokkenen. De verdeelsleutel is echter anders. Bij Blaaswind BV is die bijvoorbeeld afhankelijk van de grootte van het aandeel in de onderneming en bij coöperatie Carnola van het aantal kilo koolzaad dat wordt aangeleverd door de individuele boer.

Los van de keuze voor een officiële organisatievorm heeft elk initiatief een informele manier van samenwerken en ontstaat er een rolverdeling tussen de initiatiefnemers. Meestal is er een enthousiasteling die (in eerste instantie) de kar trekt en ontstaat er een kerngroep die taken onderling verdeelt. Soms blijven andere deelnemers bewust aan de zijlijn. Bij deze initiatieven is er binnen het initiatief een natuurlijke trekker aanwezig waar de andere initiatiefnemers alle vertrouwen in hebben en veel zaken aan overlaten. Zo niet, dan wordt vaak een externe deskundige erbij gevraagd of zelfs ingehuurd om organisatorische zaken te regelen, om subsidies aan te vragen en om als contactpersoon richting overheden en andere instituties op te treden. De Stichting IJsselhoeven heeft naast het oprichten van een projectgroep een klankbordgroep met experts geformeerd. Jan Terlouw is als voorzitter van deze klankbordgroep het boegbeeld van het initiatief.

3.5 Relaties met overheden en andere instituties

De meeste initiatieven die we gevonden hebben, hebben redelijk wat relaties met overheden of andere instituties. De belangrijkste redenen zijn dat men behoefte heeft aan financiële middelen, kennis & deskundigheid, draagvlak en toestemming of goedkeuring. Ook zoeken initiatieven publiciteit om bekendheid te verwerven. De stichting Boeren met uitzicht merkte bijvoorbeeld dat naamsbekendheid helpt om serieus genomen te worden en om betrouwbaar over te komen bij financiers. En Blaaswind BV heeft door middel van het lanceren van een website geprobeerd politiek draagvlak te creëren voor hun idee.

Een aantal initiatieven streeft naar zo weinig mogelijk afhankelijkheid van de overheid. De stichting Noabers van Zudert heeft bijvoorbeeld geen vertrouwen in de con-

tinuïteit van overheidssubsidies. Subsidies worden meestal eenmalig of voor een beperkte periode verstrekt en zijn dus geen structurele financiële drager. Daarom wil de stichting zo veel mogelijk gelden in kas hebben uit verschillende (publieke en private) financieringsbronnen en deze zelf beheren. Ook het bewonersinitiatief in Broekland werkt op deze manier. Het lijkt een handige manier om meer onafhankelijk van de overheid te kunnen opereren.

Villa Futura streeft niet bewust naar onafhankelijkheid, maar is van mening dat ze de overheid niet nodig heeft. De initiatiefnemers willen op eigen wijze zorgen voor voorzieningen voor hun oude dag en niet de gebaande (institutionele) wegen volgen. Zij willen bijvoorbeeld zelf zorg inkopen en onderhandelen met een zorgverzekeraar. Maar zelfs dit initiatief krijgt waarschijnlijk op een gegeven moment te maken met een overheid, bijvoorbeeld als een wijziging van het bestemmingsplan nodig is. Wat dus opvalt, is de verschillende houding, positie en strategie van de initiatieven ten opzichte van instituties. De gevonden initiatieven zijn grofweg onder te verdelen in vier groepen die (op een oplopende schaal) variëren in de mate van afhankelijkheid van de overheid: (1) autonoom/zelfstandig (2) reactie op overheidsbeleid (3) actief contact zoekend met overheden, en (4) ingebed in de bestaande institutionele omgeving. Deze groepen zijn te onderscheiden in de verschillende ontwikkelingsfasen van een initiatief, bijvoorbeeld in de ideefase en de uitvoeringsfase waarin initiatieven concrete acties ondernemen om hun doel te realiseren.

In de idee fase zijn er verschillende drijfveren te onderscheiden om tot samenwerking over te gaan dit heeft ook gevolgen voor de relaties met de institutionele kaders. Sommige initiatieven reageren op overheidsbeleid. Het initiatief van de Brokkenbroek boeren om zelf natuur te ontwikkelen, speelt bijvoorbeeld in op de geplande Ecologische Hoofd Structuur. En de agrariërs van Coöperatie Carnola die koolzaadolie willen produceren als biobrandstof, spelen in op het beleid van de provincie Limburg en het EU-beleid om het aandeel van duurzame energie te verhogen. Andere initiatieven springen niet in op overheidsbeleid of doelen en maatregelen van andere instituties, maar geven aan dat ze zelf dingen organiseren omdat de overheid haar verantwoordelijkheid volgens hen laat liggen. Voorbeelden hiervan zijn Broekland en Villa Futura.

Sommige initiatieven komen voort uit bestaande organisaties of netwerken, zoals Coöperatie Carnola. De initiatiefnemer hiervan is voorzitter van het Innovatief Platform Venray. Hij heeft veel gebruik gemaakt van zijn netwerk en van zijn contacten met instituties. De 'omgeving' waarin het idee van dit initiatief is ontstaan zou bijna institutioneel kunnen worden genoemd. Het bewonersinitiatief in Broekland daarentegen is voortgekomen uit de plaatselijke dorpsvereniging en ook de melkveehouders die het initiatief Ko-alitie hebben opgestart, hebben dat niet vanuit een institutionele omgeving gedaan, maar vanuit hun dagelijkse informele omgeving.

Ook in de uitvoeringsfase verschillen de initiatieven in de mate waarin ze relaties met overheden en andere instituties zijn aangegaan om hun doel te bereiken. De meeste initiatieven hebben subsidie aangevraagd. Een aantal initiatieven heeft dat

niet gedaan of wilt dat in de toekomst zo veel mogelijk vermijden, zoals Villa Futura en Naobers van Zudert. Deze initiatieven van zelforganisatie zijn daarmee onafhankelijker van bestaande instituties. Ook gaan veel initiatieven relaties aan met andere partijen om kennis en deskundigheid in huis te halen. Soms is deze partij een betrokkene deskundige met een eigen bureau, maar soms ook een kennisinstituut, universiteit, adviesbureau, belangenvereniging of een innovatienetwerk.

Initiatieven die voor het bereiken van hun doel liever geen relaties met instituties aangaan of dat niet nodig vinden, zijn vaak toch gedwongen om dit te doen vanwege de benodigde toestemming van de overheid. Zeker wanneer een initiatief innovatief is, is het bijna uitgesloten dat het los van bestaande instituties kan worden gerealiseerd, omdat het hoogst waarschijnlijk niet binnen de bestaande wet- en regelgeving past.

Uiteindelijk zijn de gevonden initiatieven van zelforganisatie dus allemaal op de een of andere manier verbonden met bestaande structuren en instituties. De initiatieven verschillen alleen in de *mate* waarin ze afhankelijk (willen en kunnen) zijn van deze instituties. Dit heeft onder meer te maken met het doel van het initiatief, de beschikbaarheid van eigen middelen, kennis en deskundigheid en de mate waarin het voor de realisatie van de plannen nodig is dat bestaande structuren veranderen.

3.6 Knelpunten door houding van overheden

Een opvallende observatie is dat de meeste initiatieven op de een of andere manier problemen hebben door de 'houding' van de instituties waarmee ze te maken hebben. Een veel genoemd knelpunt dat veel onduidelijkheid, vertraging en frustratie oplevert, is de ambivalente houding van de overheid. Verschillende overheden zitten lang niet altijd op één lijn en geven verschillende signalen af. Het initiatief Blaaswind BV wordt bijvoorbeeld geconfronteerd met tegenstrijdig beleid van de provincie en de gemeenten. De provincie stimuleert het windenergieproject, terwijl de gemeenten pertinent tegen zijn. Ook stichting Brokkenbroek krijgt verschillende signalen. Minister Veerman kwam persoonlijk op bezoek bij het initiatief om het startsein te geven, terwijl de betrokken gemeenten afwachtend tegenover de plannen staan.

Ook krijgen we op basis van de gevonden initiatieven de indruk dat veel gemeenten een behoudend beleid voeren en weinig beleidsruimte bieden. De initiatieven Blaaswind BV, Broekland en stichting Brokkenbroek merkten bijvoorbeeld dat de gemeente niet blij is met het risico en de onzekerheid die het initiatief met zich meebrengt en dat ze het liever wil houden zoals het is. De cultuur bij gemeenten wordt vaak conservatief genoemd. En het gevoel heerst dat er weinig vertrouwen in de intentie en daadkracht van initiatieven van particulieren. De Brokkenbroek boeren voelden zich bijvoorbeeld niet serieus genomen door de gemeenten en het waterschap, toen zij aangaven dat zij zelf voor natuurontwikkeling en landschapsbeheer op hun gronden wilden zorgen.

Andere knelpunten betreffen de subsidieregelingen van overheden en andere instituties. Een aantal initiatieven geeft aan dat ze weinig vertrouwen hebben in overheidssubsidies, omdat ze meestal eenmalig of voor een beperkte periode worden verstrekt. Dat biedt geen continuïteit voor het initiatief in de toekomst. Veel initiatieven vinden het aanvragen van subsidie erg ingewikkeld en tijdrovend. Bovendien is het vaak lang onzeker of de aanvraag gehonoreerd wordt. En als de aanvraag dan niet goedgekeurd wordt, kunnen de investeringskosten niet worden doorberekend in het projectbudget. Ook wordt aangegeven dat subsidieregelingen lang niet altijd zijn toegesneden op de specifieke situatie. Subsidies voor particulier landschapsbeheer zijn bijvoorbeeld eigenlijk voor boeren bedoeld. Als een bewonersinitiatief zoals Noabers van Zudert hiervoor subsidie aanvraagt, blijkt dat heel lastig. Verder vindt de stichting IJsselhoeven de vereiste cofinanciering contraproductief werken wanneer verschillende subsidieverstrekkers op elkaar gaan wachten.

4 Samenvatting en discussie

4.1 Samenvatting van de bevindingen

Het doel van deze verkenning van zelforganisatie in het landelijke gebied was om meer inzicht te verkrijgen in initiatieven van particulieren die zich op een niet-institutionele manier organiseren rondom een gedeeld belang, probleem of ideaal. Het idee is dat overheden op basis van dergelijke kennis (signalen) eerder en beter ruimte kunnen geven aan initiatieven van zelforganisatie. En dat zij indien gewenst, initiatieven beter kunnen faciliteren.

Hier volgen de belangrijkste signalen die wij tijdens de verkenning hebben opgevangen. De initiatieven zijn ontstaan door zorgen over de toekomst. De drijfveren bevinden zich op een glijdende schaal met aan de ene kant eigenbelang (het verbeteren van de sociaal-economische positie) en aan de andere kant maatschappelijke motieven. In bijna alle gevallen is er sprake van een mix van eigenbelang en maatschappelijk belang.

De motieven voor samenwerking komen voort uit wederzijdse afhankelijkheid, het doel is niet alleen te bereiken. Bovendien biedt samenwerking veel voordelen ten aanzien van de financiële mogelijkheden, tijd, kennis & vaardigheden, draagvlak en overtuigingskracht. Ook de sociale contacten en het gevoel van gezamenlijkheid en verbondenheid zijn belangrijke redenen om samen te werken én belangrijke factoren voor het continueren van het initiatief. Naast de samenwerking tussen boeren is het opvallend dat ook burgers zich vaak organiseren om (samen met boeren) invloed uit te oefenen op de inrichting en het beheer van het landelijke gebied.

De samenwerkingsvormen lopen uiteen van formeel tot informeel. Los van de eventuele keuze voor een officiële organisatievorm heeft elk initiatief een informele manier van samenwerken en ontstaat er een rolverdeling tussen de initiatiefnemers. Hierbij blijkt (vooral in de overgang van idee naar concrete activiteiten) een natuurlijke trekker binnen het initiatief erg belangrijk. Bij de afwezigheid van een trekker is er behoefte aan een externe adviseur die structuur schept en helpt bij bijvoorbeeld subsidieaanvragen en andere contacten met instituties.

De meeste initiatieven die we gevonden hebben, hebben redelijk wat relaties met overheden of andere instituties. De belangrijkste redenen hiervoor zijn dat men behoefte heeft aan financiële middelen, kennis & deskundigheid, draagvlak en toestemming of goedkeuring. Kijkend naar de gevonden initiatieven zijn deze grofweg onder te verdelen in vier categorieën die (op een oplopende schaal) variëren in de mate van afhankelijkheid van de overheid: (1) autonoom/zelfstandig (2) reactie op overheidsbeleid (3) actief contact zoekend met overheden (4) ingebed in de bestaande institutionele omgeving. In de relaties met overheden ondervinden bijna alle initiatieven problemen als gevolg van de 'houding' van instituties. Bijvoorbeeld de ambivalente houding van de overheid; vaak zitten verschillende overheden niet op

één lijn. In veel gevallen stimuleren het Rijk en de provinciale overheid het initiatief, terwijl de gemeente(n) afwachtend of soms zelfs pertinent tegen is. Ten tweede ervaren de meeste initiatieven de gemeente als behoudend en weinig flexibel. Behalve een conservatieve cultuur heeft dat ook te maken met het geringe vertrouwen dat gemeenten vaak hebben in de intentie, daadkracht en positieve invloed van de initiatieven op de leefomgeving en de gemeenschap. Andere genoemde knelpunten zijn de procedures en eisen ten aanzien van subsidieaanvragen.

4.2 Discussie

Voordat we ingaan op manieren waarop overheden meer ruimte zouden kunnen geven aan initiatieven van zelforganisatie, willen we eerst de twee volgende vragen ter discussie stellen. Een opvallende observatie in deze verkenning is dat de initiatieven bijna allemaal relaties aangaan met instituties en dat veel initiatieven verwachtingen hebben ten aanzien van het beleid, subsidieregelen etc. Dit lijkt in tegenspraak met het idee van *zelf*organisatie en brengt ons op de vraag of zelforganisatie misschien een paradox in zich draagt. Daarnaast beseffen we dat zelforganisatie voor een (groot) deel misschien niet goed zichtbaar is en vragen we ons af hoe we een completer beeld van zelforganisatie zouden kunnen krijgen.

Is zelforganisatie een paradox?

Ons uitgangspunt is dat zelforganisatie zich zo ver mogelijk van institutionele kaders bevindt. Echter, als een clubje mensen zich organiseert rondom een bepaald belang, thema of ideaal, ontstaat er daardoor in zekere zin een nieuwe institutie. Zelforganisatie is een proces, maar daarnaast is een zelforganisatie een stadium in de ontwikkeling van een groep zich organiserende mensen (Van Lieshout e.a., 2005). Initiatiefnemers maken afspraken met elkaar, kiezen een bepaalde organisatie- of samenwerkingsvorm, organiseren activiteiten, maken een website etc. Wanneer spreken we nog van een initiatief van zelforganisatie en wanneer wordt het een institutie? Deze vraag is vooral relevant bij de Stichting IJsselhoeven. Dit initiatief heeft ondertussen veel bekendheid gekregen en veel organisaties benaderen de initiatiefnemers om samen activiteiten en projecten op te pakken. Je zou kunnen zeggen dat het initiatief door haar eigen succes is uitgegroeid tot een institutie. Waarschijnlijk zijn veel van de huidige instituties ooit begonnen als een klein, informeel clubje mensen die samen iets wilden bewerkstelligen. Zoals de Vereniging Natuurmonumenten honderd jaar geleden is ontstaan uit een initiatief van enkele natuurliefhebbers die het Naardermeer wilden behouden van de ondergang. Leidt continuïteit en succes van een initiatief onvermijdelijk tot institutievorming?

De literatuur laat zien dat er een institutionaliseringsproces bestaat van een organisatie naar een institutie. Een organisatie is eng te definiëren als een samenwerking van 2 of meer mensen met een gezamenlijk doel. Maar het moment waarop een organisatie overgaat in een institutie is veel moeilijker te definiëren. Boin (1996)

onderschrijft dit en definieert een institutie als een organisatorisch verband dat niet meer kan worden beschouwd als een instrument of een stuk gereedschap in de handen van de eigenaar, beleidsmaker of machthebber. Een institutie is door de geschiedenis verworden tot een binnen en buiten de organisatie gewaardeerd verband: er wordt binnen een gemeenschap waarde gehecht aan het bestaan ervan en aan de waarden die het belichaamt. Een institutie kan dan ook niet eenvoudig opgeheven of vervangen worden, zoals dat met een organisatie in principe wel mogelijk is. Overstijgt stichting IJsselhoeven het gezamenlijke doel en heeft het een waarde gekregen buiten de organisatie, zodat deze moeilijk vervangbaar is? De vraag hoe de ontwikkeling van initiatieven van zelforganisatie verloopt, zou een vraag voor vervolgonderzoek kunnen zijn.

Een andere vraag die we hier aan de orde willen brengen, is of initiatieven van zelforganisatie misschien niet zo los van bestaande instituties staan als wij hebben verondersteld. Bijna alle gevonden initiatieven zijn op de een of andere manier relaties aangegaan met instituties, ook initiatieven die er naar streven zo onafhankelijk en autonoom mogelijk te opereren. Bijvoorbeeld om de financiering rond te krijgen, om kennis en kunde in huis te halen of om planologische toestemming te krijgen. Bevestigt dit de veronderstelling van Van Woerkum (2003) dat organisaties relaties nodig hebben om te overleven?

De veronderstelde verschuiving dat organisaties zich in de samenleving van vandaag meer als 'closed communities' gaan gedragen en zichzelf buiten de institutionele wereld plaatsen (Van Dam e.a., 2005), is in deze verkenning van initiatieven van zelforganisatie niet gevonden. Dit opperen we echter met enige terughoudendheid omdat we ons er van bewust zijn dat we door onze zoekmethoden maar gedeeltelijk achter het institutionele gordijn hebben kunnen kijken. We hebben weinig licht kunnen werpen op initiatieven die momenteel geheel onafhankelijk van overheden, subsidieverstrekking, kennisbieders etc. opereren, mochten die bestaan.

Wat zijn geschikte methoden om verborgen krachten op te sporen?

Het is in beperkte mate gelukt om verborgen krachten in het buitengebied te vinden. De sleutelfiguren die we hebben geïnterviewd, bevinden zich naar onze mening met name aan de institutionele kant. Wellicht hebben we vooral initiatieven van zelforganisatie gevonden die relaties hebben met institutionele organisaties, bijvoorbeeld omdat de initiatieven bij hen hebben aangeklopt voor financiering, kennis of andere vormen van ondersteuning. Een enkel initiatief dat we gevonden hebben (Villa Futura) is zo goed als onafhankelijk van de overheid en andere instanties. Dit initiatief zijn we als een oproep/advertentie op Internet tegen het lijf gelopen. Dit roept de vraag op welke methoden geschikt zijn om initiatieven op te sporen die onafhankelijk van bestaande instituties proberen iets op te starten. Enkele suggesties voor methoden die interessant zouden zijn om in vervolgonderzoek uit te proberen:

- Een advertentie plaatsen of oproep doen op Internet of in lokale media.
- Beginnen bij een bestaand initiatief van zelforganisatie en gebruikmakend van

hun netwerk via een sneeuwbaaleffect andere initiatieven boven water krijgen.

- Ad random bij mensen aanbellen of de bean-sample methode waarbij een handvol bonen over een kaart wordt gestrooid en met de mensen wordt gesproken op wiens grond de bonen terecht zijn gekomen.
- Alle (gedocumenteerde) afgewezen subsidieaanvragen afspeuren en nagaan wat hier mee gebeurd is.

Het zijn tijdrovende en onzekere methoden, maar desalniettemin is het interessant om een uit te proberen of op deze manier de verborgen krachten achter het institutionele gordijn meer zichtbaar worden.

Welke veranderingen zijn noodzakelijk om initiatieven van zelforganisatie meer de ruimte te geven?

Uit de verkenning blijkt dat de meeste initiatieven hinder ondervinden van het beleid, de regelgeving en attitude van overheden. We kunnen constateren dat, ondanks de bestuurlijke vernieuwingen die zijn ingezet, initiatieven in de praktijk geconfronteerd worden met onduidelijkheid door tegenstrijdig beleid, beperkingen door vigerend beleid (behoudend gemeentelijk beleid met weinig beleidsruimte), een afhoudende houding van vooral lagere overheden en tijdrovende en niet flexibele subsidieregelingen. Deze verkenning bevestigt dus de door anderen gesignaleerde stagnatie van particulier initiatief die we in hoofdstuk 1 hebben beschreven. Een nuancering is wel op zijn plaats. De institutionele context waarin initiatieven van zelforganisatie zich nu eenmaal bevinden, is niet altijd een noodzakelijk te nemen hobbel, belemmering of probleem. Initiatieven kunnen ook profijt hebben van de kaders waarbinnen ze moeten opereren. De stichting IJsselhoeven heeft de voorwaarden van de subsidieregeling Belvédère bijvoorbeeld als richtinggevend en stimulerend ervaren.

Een andere opvallende observatie in deze verkenning is dat de initiatieven vrijwel allemaal een mix aan drijfveren hebben, die zowel te maken hebben met het verbeteren van de sociaal-economische positie van de betrokkenen als met het behartigen van maatschappelijke belangen. Wat we ook zagen is dat lagere overheden lang niet altijd de maatschappelijke waarde van particuliere initiatieven (h)erkennen. De intentie, daadkracht en impact van de initiatieven is in verschillende gevallen door betrokken lagere overheden (in eerste instantie) niet serieus genomen of gewantrouwd. We denken dat initiatieven van zelforganisatie (naast persoonlijke motieven) veel meer voortkomen uit maatschappelijke motieven, dan overheden denken. Idealiter vallen het persoonlijke belang en het maatschappelijke belang dat een initiatief behartigt samen. Door initiatieven van burgers en boeren meer de ruimte te geven, kunnen overheden voor een deel haar eigen beleid / doelen voor het landelijke gebied (laten) realiseren. En dat is wel zo slim in tijden van bezuinigingen en liberalisering van het overheidsbeleid.

Op basis van deze verkenning kunnen we geen concrete aanbevelingen doen richting de overheid hoe zij zelforganisatie in het landelijke gebied meer ruimte zou

kunnen geven. We kunnen wel aan de hand van de genoemde knelpunten een opsomming geven van gewenste veranderingen in het beleid, de regelgeving en attitude van overheden:

- Eenduidige visie overheden
- Meer beleidsruimte bij gemeenten
- Meer vertrouwen bij lagere (semi)overheden in particuliere initiatieven
- Eenvoudigere en flexibelere subsidieregelingen

Wat we ons vervolgens afvragen is of de reeds ingezette bestuurlijke vernieuwingen alsnog hun vruchten gaan afwerpen. Is het een kwestie van tijd? Zitten we in een overgangsfase en moeten lagere overheden wennen aan hun nieuwe rol? De bestuurlijke vernieuwingen vragen om nieuwe (informele) spelregels en om een nieuwe attitude van bestuurders en ambtenaren en dat kost nu eenmaal tijd.

Of zijn er wel degelijk veranderingen nodig zodat initiatieven van zelforganisatie meer ruimte krijgen? En welke zijn dat dan? Gaat het dan om aanpassingen in het huidige systeem, of moet het systeem helemaal op zijn kop, zoals Herman Wijffels (voorzitter van de SER) dat in abstracte en metaforische termen bepleit (NRC Handelsblad, 10 september 2005)? Wijffels noemt de rotonde als metafoor voor zelforganisatie; voor meer verantwoordelijkheid bij burgers die binnen bestaande kaders zelf keuzes maken in plaats van dat een systeem hen keuzes oplegt. 'Volgens de klassieke manier van denken hebben we, toen het verkeer dichter werd, een systeem met stoplichten bedacht om het te reguleren. Daarom sta je voor dat rode stoplicht, ook al komt er in de verste verte niets aan. Als mens ben je onderworpen aan dat systeem, en het kruispunt wordt onderbenut als verkeerswisselaar. Geheel in lijn met de sociaal-culturele ontwikkelingen hebben we rotondes ontwikkeld. Niet het systeem is de baas, maar de mensen die komen aanrijden. Die bepalen, op basis van hun eigen oordeelsvermogen, of ze de rotonde kunnen oprijden. De mens is niet onderworpen aan het systeem, maar besluit over de wijze waarop hij daarvan gebruik maakt' (NRC Handelsblad, 10 september 2005). Volgens Wijffels is de oplossing niet dat mensen het zelf maar moeten uitzoeken. Er moeten nieuwe structuren komen (zoals de rotonde in het verkeer) waarbij mensen zelf hun leven kunnen inrichten. 'Als je het puur aan het individu overlaat, komt er bar weinig van terecht. Je moet als samenleving structuren maken, in de CAO bijvoorbeeld, om ervoor te zorgen dat mensen werkelijk geld opzij leggen. Dat is nu precies het soort nieuwe institutievorming dat nodig is in het licht van de nieuwe ontwikkelingen.'

Voer voor discussie en vervolgonderzoek...

Literatuurlijst

- Aarts, N.M.C., C. van Woerkom en B. Vermunt (2004). *Gebieden der wijzen (deel 4). Een empirische studie naar leren en innoveren in regionale netwerken*. Wageningen: Wageningen Universiteit.
- Barneveldse Krant (19 november 2004); 'Lunters land in eigen hand'
- Beek, H. van der (2000). *Plattelandsvernieuwing in de regio. Overzicht van projecten*. Den Haag: LEI.
- Boin, P.A. (1996). De recalcitrante organisatie. *Bestuurskunde* 5 (3), pp 145-155.
- Dam, R. van, J. Eshuis, N.M.C. Aarts en R. During (2005). *Closed communities. Een verkennend onderzoek naar geslotenheid van gemeenschappen in Nederland*. Wageningen; Wageningen UR.
- Engbersen, R., M. van den Hauten, A. van der Kooij, A. Sprinkhuizen en P. Wilms (2005). *Verrassende ruimte. Een sociale en economische agenda voor het landelijk gebied*. Utrecht: NIZW.
- Hees, E., H. Renting en S. de Rooij (1994). *Naar lokale zelfregulering. Samenwerkingsverbanden voor integratie van landbouw, milieu, natuur en landschap*. Wageningen: Landbouwuniversiteit Wageningen.
- Kersten, P. en R. Janmaat (2005). *Een Nota Ruimte met nieuwe vergezichten. Maar kijk eens een andere kant uit. Oproep tot vakdebat over ruimtelijke ordening*. Wageningen: Alterra.
- Lieshout, M. van en N.M.C. Aarts. *Buiten gebeurt het! Perspectieven van jongeren en immigranten op openbare ruimtes in Nederland*. Wageningen, Wageningen UR.
- Luttik, J., M.L.A. Prüst, E.E.M. Verbij en M. Pleijte (2000). *Doe maar weer een hoogwatertje! Studie naar de invloed van maatschappelijke arrangementen op het realiseren van natte natuur in combinatie met rivierversuiming*. Wageningen: Alterra.
- Ministerie van VROM (2004). *Nota Ruimte*. Den Haag.
- NRC Handelsblad (7 oktober 2005); 'Beleidsmakers, bedenk: Bier is soms beter dan koffie'
- NRC Handelsblad (5 november 2005); 'Verander de wereld. Particulieren verlaten huis en baan om op eigen houtje ontwikkelingswerk te doen'
- NRC Handelsblad (10 september 2005); 'De stelling van Herman Wijffels: Veel in de samenleving moet op zijn kop worden gezet'
- Plattelanders (NCRV) (14 januari 2006); *De Veenkoloniën-toekomst in rust en ruimte*
- Remmers, G., R. van Broekhuizen en J. van der Ploeg (2000). *Initiatiefgroepen op het platteland: naar het creëren van koppelingen tussen beleid en praktijk. Een onderzoek naar de rol en ondersteuningsbehoefte van initiatiefgroepen die bijdragen aan de sociale en economische vitaliteit van het landelijke gebied*. Wageningen: Wageningen Universiteit.
- Terluin, I.J., L.H.G. Slangen, E.S. van Leeuwen, A.J. Oskam en A. Graaff (2005). *Plattelandseconomie in Nederland. Een verkenning van definities, indicatoren, instituties en beleid*. Den Haag: LEI.

Woerkum, C.M.J. van (2003). *Inaugurele rede. Organisaties in hun biotoop: over de communicatie van organisaties*. Wageningen: Universiteit Wageningen.

Internetsites

www.boerengolf.nl
www.initiatiefzoektnemer.nl
www.lunterslandfonds.nl
www.nederlandmooi.nl
www.struinenvorsen.nl
www.mortelenboeren.nl
www.vriendenvanhetplatteland.nl
www.leev.nl
www.padeninheeten.nl
www.verenigingveluweijsselzoom.nl
www.plattelandshuis.nl
www.ecolana.nl
www.stimuland.nl
www.knhm.nl
www.greenwish.nl
www.terravita.nl
www.nizw.nl
www.ijsselhoeven.nl
www.oosterwaarde.nl
www.blaaswind.nl
www.ikcro.nl
www.broekland.com
www.omslag.nl

Bijlage I: Geïnterviewde sleutelfiguren

Ina Horlings

Telos

Jan-Willem Straatsma

LTO

Henk Kieft

Netwerk Plattelandsontwikkeling, leader netwerk Nederland

Carel Bolt

Veluwestroom

Pieter Rozema en Erik Arkestein

Koninklijke Heide Maatschappij

Natasja Oerlemans

Centrum voor Landbouw en Milieu

Gerhard te Voortwis

Voormalig medewerker Plattelandshuis Achterhoek Liemers

Oscar Verbree

Gebiedsmakelaar bij Stimuland

Dhr. Geurkink

gebiedmanager bij de gemeente Winterswijk

Gert van Dijk

Nederlandse Coöperatie Raad en hoogleraar marktkunde aan de Universiteit Wageningen

Henk Havinga

Plattelandshuis Achterhoek Liemers en Dienst Landelijk Gebied

Ab Reurslag

Gebiedscoördinator Leader+ en Plattelandshuis Achterhoek Liemers

Radboud Engbersen

Nederlands Instituut voor Zorg en Welzijn

Bettina Bock

Universitair docent vakgroep Rurale sociologie, Universiteit Wageningen

Ineke van Santen

Stichting Greenwish

Willem Rienks

Alterra

Bijlage II: Geïnterviewde initiatieven

Villa Futura

Tiemen de Boer, Amersfoort, Gelderland

Ko-alitie

Wibe Nauta, Maria Verduin, Wobke Huitema, Arij Gaastra en Marjo Berger, Koudum, Friesland

Plaatselijk belang Broekland

Mireille Korterik, Erna Post, Miranda Rossum, Broekland, Overijssel

Blaaswind BV

Henk Bodewitz, Groningen, Groningen

Stichting IJsselhoeven

Willemien Hartmans en Jacomien Voorthorst, Veessen, Gelderland

Stichting Brokkenbroek

Bas Vermolen en Jo van Balkom, Helvoirt, Noord-Brabant

Coöperatie Carnola

Joep Hermans, Oirle, Limburg

Stichting Noabers van Zudert

Harm Piek, Dwarsgracht, Overijssel

Stichting Boeren met uitzicht

Dirk Jan Beuling, Eerste Exloërmond, Drenthe

Boeren volgens de Pergola methode

Tineke Bakker, Diepenveen, Overijssel

Bijlage III: Overige initiatieven kort omschreven

Vereniging Ecolana

Op 13 november 2001 richtten vier Friese agrariërs de vereniging Ecolana op. Melkveehouder Frans Antonides, de akkerbouwers Jan Idsardi en Kees van der Bos, en schapenhouder Johannes van Sinderen zijn samen goed voor 270 ha. Ze streven een economische en ecologische verantwoorde landbouw productie na. Een 'gemengd bedrijf nieuwe stijl' noemen de initiatiefnemers het zelf. Naast maatschappelijk verantwoord boeren willen zij ook burgers betrekken bij hun bedrijf. De drijfveer voor het initiatief is om hun economische situatie veilig te stellen voor de toekomst. Ze ervaren dat de samenleving steeds hogere eisen stelt en zien dat het noodzakelijk wordt om maatschappelijk verantwoord te boeren.

In 2002 startte een vooronderzoek naar het opzetten van een gezamenlijk bedrijf voor duurzame landbouw. Op dit moment delen ze machinerie en doen ze samen investeringen zoals een computergestuurde kunstmeststrooier. Op dit moment valt 8% van het areaal onder agrarisch natuurbeheer. Dit willen ze uitbreiden tot 25% in de toekomst. Ze ontvingen subsidies via programma beheer, een EU-fonds voor economisch zwakke gebieden, de provincie Friesland, de Rabobank, de gemeente Dongeradeel en Leader+. Een vervolgonderzoek naar het financieel samenvoegen van de bedrijven is in volle gang.

Lunters Landfonds

Op 4 mei 2005 werd officieel het Lunters Landfonds opgericht. Dit initiatief is een samenwerking tussen burgers en boeren in het buitengebied van Lunteren. Het idee voor het landfonds ontstond na een opmerking van een jonge boer tijdens een dorpsbijeenkomst. Deze zei: *'Als jullie als burgers mijn grond kopen en weer aan mij verpachten tegen een iets lagere pacht prijs, dan mag je ook voorwaarden stellen voor het wei-debeheer. En daar zal ik dan graag aan voldoen, inclusief koeien in de wei. Zo maken jullie als burger wel een mooi buitengebied mogelijk door er iets aan mee te betalen.'* (website Lunters Landfonds, www.lunterslandfonds.nl) Het Lunters Landfonds maakt het idee van deze boer concreet. Burgers dragen financieel bij aan het fonds, waarmee landbouwgronden rond Lunteren worden aangekocht die vervolgens te pacht worden aangeboden aan Lunterse agrariërs. Dat gebeurt onder voorwaarden. De pacht prijs is bijvoorbeeld lager naarmate de agrariër meer doet aan het beheer en de verbetering van het landschap. Het fonds bestaat geheel uit privaat geld en geeft daarmee de betrokken burgers een instrument in handen om invloed uit te oefenen op de inrichting en het beheer van het buitengebied. Het fonds is bedoeld om het open agrarische karakter van het gebied rond Lunteren te beschermen tegen de druk van verstedelijking en industriële ontwikkelingen. Boeren en burgers van Lunteren hebben los van elkaar weinig invloed hierop. Maar mét elkaar, door de grond samen in beheer te nemen, kunnen ze voor een groot deel de toekomst van dit buitengebied bepalen. *'Het is een win-win-situatie. Agrariërs kunnen hun grond financieren en burgers houden het groen in de achtertuin van hun dorp'* (Barneveldse Krant, 19 novem-

ber 2004). Zo legt Irene van der Marel - één van de deelnemers - in een notendop uit wat de kracht van het Lunters Landfonds is.

Stichting boerengolf

Boerengolf is de snelst groeiende buitensport van Nederland en België, zeggen de initiatiefnemers op hun website www.stichtingboerengolf.nl. Boerengolf is een variatie op het reguliere golfspel, waarbij een boerengolfbaan met 10 holes in zo min mogelijk slagen moet worden afgelegd. Boerengolf is uitgedacht in de Achterhoek bij Kaasboerderij Weenink in Lielvelde en is voor het eerst gespeeld op de weilanden van deze kaasboerderij. Het is daarmee de eerste boerengolfbaan ter wereld. Wat St Andrews in Schotland is voor het golf is Kaasboerderij Weenink voor het Boerengolf, historische grond. Kees Weenink vertelt hoe het idee is ontstaan: *Zoals met zoveel dingen is vaak een frustratie de drijfveer voor het oplossen van een probleem of het vervullen van een wens. Mijn wens was en is om een keer golf te spelen op een grote golfbaan. De golfbaan het dichtst bij ons in de buurt is 'de Voortwisch' te Winterswijk. Dus op een gegeven moment gewoon naar de golfbaan toe, portemonnee met geld mee en golven. Maar helaas, je komt de baan niet op, alleen op de driving range, voor toentertijd een gulden, mocht je wat balletjes wegslaan. Geen golfvaardigheidsbewijs en geen lid van de club. Een frustratie was geboren* van Boerengolfbaaneigenaren opgericht. Deze vereniging heeft als doel het behartigen van de belangen van de exploitanten van Boerengolfbanen in Nederland.

Stichting Struinen en vorsen

Dit is een samenwerkingsverband tussen 'Weide en waterpracht' en 'Lange ruige weide' (beide clubs houden zich bezig met agrarisch natuur- en landschapsbeheer) én het agro-recreatieve project 'Rondom oude water'. Ze hebben als leus: '(agro) recreatie dwars door het groene hart'. De initiatiefnemers bestaan uit agrariërs en burgers die gezamenlijk de streek tot leven willen wekken aan de hand van het promoten van kleinschalige recreatieve activiteiten in het gebied tussen de Hollandse IJssel, de Oude Rijn, de Lange Lindschoten en de Gouwe. Het initiatief wil de waardering en bewustwording voor het agrarische cultuurlandschap vergroten en zo het gebied op een duurzame manier vermarkten. Hiervoor is een gemeenschappelijk marketingconcept voor de streek ontwikkeld. De 50 deelnemers van de stichting Struinen en vorsen organiseren activiteiten die uiteenlopen van een poldertocht per schouw tot een theatervoorstelling op een historische locatie. Hoewel het aanbod van activiteiten zeer divers is, staan bij alle activiteiten kleinschaligheid, betrokkenheid en gezelligheid centraal.

Vereniging VeluweIJsselzoom

Vereniging VeluweIJsselzoom is een plattelandsvereniging die een divers, duurzaam en dynamisch platteland nastreeft. Op initiatief van zowel streekbewoners als agrariërs is de vereniging in april 2002 opgericht. VeluweIJsselzoom bestaat uit verschillende werkgroepen. Zo houdt een werkgroep zich bezig met de nestbescher-

ming van weidevogels en onderhoud een andere werkgroep landschappelijke elementen. De Vereniging VeluweIJsselzoom stelt zich ten doel om door gezamenlijke inspanning van boeren en andere streekbewoners duurzame activiteiten en ontwikkelingen in het gebied te stimuleren. Dat moet leiden tot behoud en ontwikkeling van een aantrekkelijke leefkwaliteit alsmede van natuur- en landschapswaarden en versterking van de economische draagkracht van het gebied.

Stichting Wandel- & Fietspaden Heeten e.o.

De Stichting Wandel- & Fietspaden Heeten e.o. is officieel opgericht op 6 november 2003 en heeft zich ten doel gesteld om vijftien kilometer wandel- en fietspaden te realiseren rond het dorp Heeten, waarvan drie kilometer voor de zomer van 2005. Naast het aanleggen van paden wil de stichting het landschap versterken door het verhogen van recreatieve, ecologische en cultuurhistorische waarden. Met de paden wil de stichting het landschap weer beleefbaar en leesbaar maken. De paden vormen een stelsel van routes om het dorp, waardoor ommetjes van diverse lengten kunnen worden gewandeld of gefietst. De reden voor de initiatiefnemers voor het opstarten van de activiteiten is dat de afgelopen decennia het landschap rond het dorp steeds ontoegankelijker is geworden. De benodigde efficiëntie van het agrarische bedrijf, met de ruilverkavelingen als belangrijk onderdeel, heeft hierin een belangrijke rol gespeeld. Hierdoor zijn 'kruipdoor/sluipdoor paden' zoals kerkpaden verdwenen. Volgens de initiatiefnemers hebben mensen tegenwoordig meer vrije tijd en willen dan graag een ommetje kunnen maken in het landelijk gebied. Mensen wonen per slot van rekening ook op het platteland om van het rijke buitengebied te kunnen genieten. Door de paden aan te leggen, wordt de ontsluiting tussen de dorpen en het buitengebied verbeterd. Dit biedt zowel de bewoners in het buitengebied als de dorpsbewoners een sterke beleving van de eigen omgeving.

Kunst, keuken en cultuur

Iets bijzonders voor de Achterhoekse recreant om te beleven en te genieten, dat is wat de bedenkers van het project Kunst, Keuken en Cultuur voor ogen staat. Het project is een samenwerking van tal van organisaties op het gebied van kunst en cultuur, zoals de stichting Troubadour, het Staringinstituut en de Biologische Producentenvereniging Achterhoek, en wordt financieel ondersteund door Leader. De initiatiefnemers gaan uit van authenticiteit op het gebied van streekproducten en gerechten en er zijn jonge kunstenaars die zich weer aangetrokken voelen tot inspiratiebronnen in de eigen regio. Birgitte Keijzer van LTO Noord Projecten is betrokken bij het initiatief en noemt de drie K's de pijlers waarmee nieuwe toeristische producten kunnen worden ontwikkeld. Troubadour Willem te Voortwis is één van de trekkers van het project. Hij wil jonge kunstenaars uitdagen om met authentieke kunstuitingen te komen en die vervolgens te presenteren op kleinkunstpodia. Wat Birgitte Keijzer voor ogen staat is dat kleine groepjes ondernemers en kunstenaars met elkaar aan de slag gaan met hun ideeën. Door kennis te maken en te brainstormen kunnen ze samen bijzondere arrangementen ontwikkelen. Streekgerechten als

schorseneren en balkenbrij kunnen hierin een rol spelen, maar ook verhalen, muziek en beeldende kunst.

Kleine locaties op het platteland vormen het decor. Als het maar een aantal spannende en vernieuwende producten oplevert. *'Het kan heel eenvoudig bestaan uit het genieten van een maaltijd met streekproducten, een kok die wat achter gronden vertelt en een kunstenaar die de gasten onderhoudt over zijn beeldende kunst. Maar het kan ook een andere invulling opleveren'*, vertelt Birgitte Keijzer (www.plattelandshuis.nl)

Coöperatie Spelt

Coöperatie Spelt bestaat uit drie ecologische boeren die allen spelt verbouwen. Volgens Gerhard te Voortwis, een van de initiatiefnemers, is de reden om samen te werken om de kosten te drukken. Spelt moet namelijk gepeld worden, het kaf moet er afgehaald worden. Dit ingewikkelde proces lieten de boeren eerst in Duitsland doen, maar dat was heel duur. Ze waren een derde van de bruto opbrengst kwijt aan het pellen. Om de kosten te drukken hebben ze samen een spelt maaaimachine gekocht. In drie jaar tijd en met 20 hectare spelt zijn de kosten weer terug verdiend.

Terra Vita

Terra Vita is een initiatief van dertien agrarische ondernemers in het landschap van Groesbeek, de Ooijpolder en de Duffelt, gelegen in het Rijk van Nijmegen. Deze groep van 13 boeren probeert via streek-festivals en nieuwe producten de streek op de kaart te zetten en het gebied nieuwe inkomsten te geven. Op ieder bedrijf kan kennis worden gemaakt met de producten van en het leven op het platteland. Er zijn zelfs mogelijkheden om op diverse bedrijven te overnachten.